BEDUM

gemeentebeschrijving
regio Hogeland

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling
en lay-out : J.T. Possel, kunsthistoricus
M. van der Werff, sociaal-geograaf
J.B. Wolters, stedebouwkundige

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Bedum is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geïnitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geïnventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Bedum wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

J.T. Possel
M. van der Werff
J.B. Wolters

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING BEDUM

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....2

3 Agrarisch grondgebruik.....4

4 Infrastructuur.....6
4.1 Landwegen.....6
4.2 Waterwegen.....6
4.3 Spoorwegen.....7
4.4 Overig vervoer.....8

5 Nederzettingsstructuur.....9
5.1 Algemeen.....9
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....10
- Bedum.....10
- Noordwolde.....13
- Onderdendam.....14
- Zuidwolde.....16
5.3 Verspreide bebouwing.....17

INVENTARISATIE

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....19
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....19
- Stedebouwkundige typologie Bedum
6.2 Gebied met bijzondere (stedebouwkundige) waarden.....20
- "Nieuw Bedum".....20
6.3 Inventarisatie van de bouwkunst.....23

LITERATUURLIJST.....24

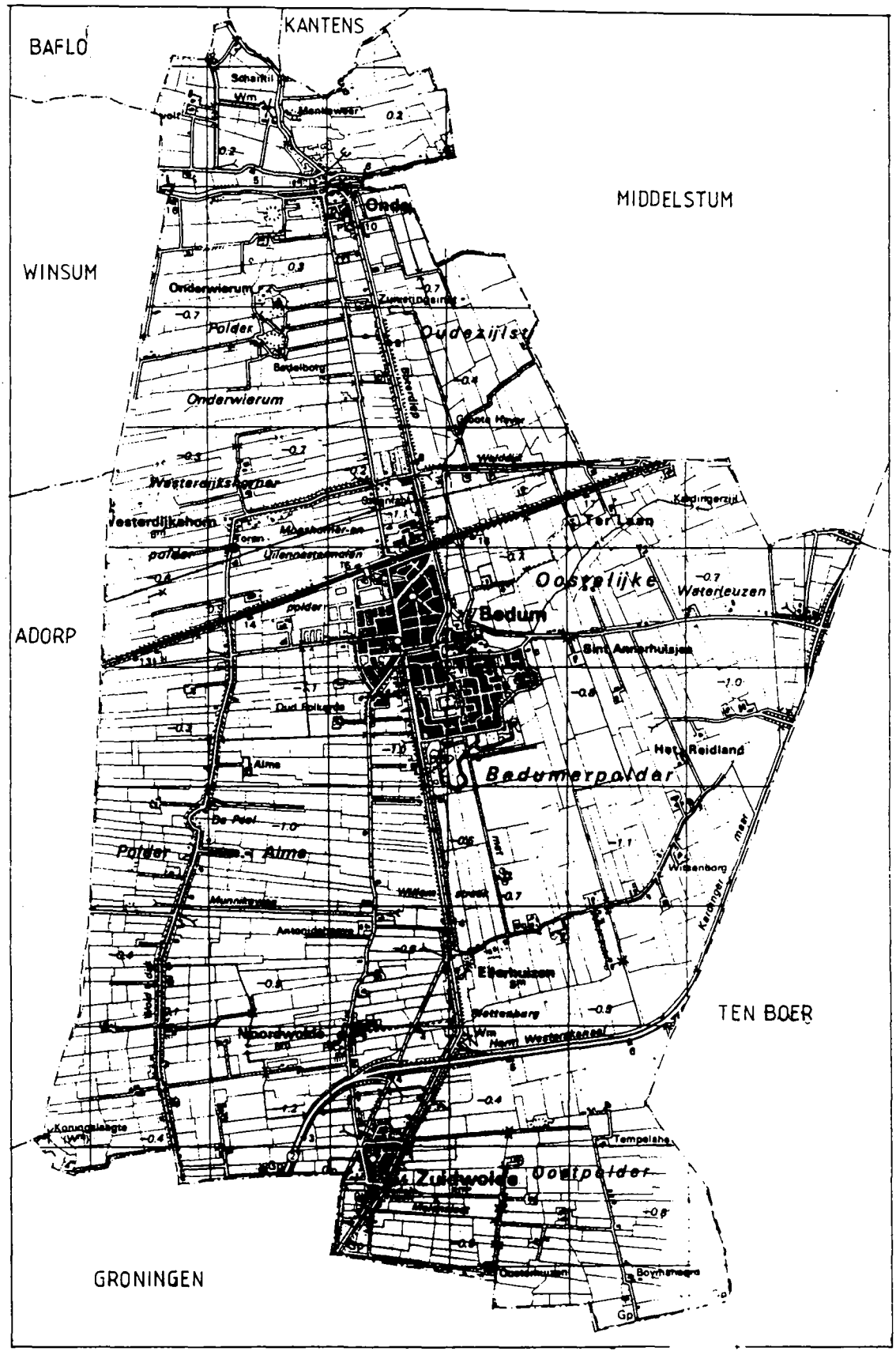

GEMEENTE
BEDUM

0 1 2 km

GEMEENTEBESCHRIJVING BEDUM

1 Ligging

De gemeente Bedum ligt ten noorden van de stad Groningen. Het gebied wordt in het oosten begrensd door de gemeenten Middelstum en Ten Boer, in het zuiden door Groningen, in het westen door Winsum en Adorp en in het noorden door Baflo en Kantens. Het grondgebied van de gemeente beslaat 4501 ha.

In de gemeente liggen de dorpen Bedum, Noordwolde, Onderdendam en Zuidwolde. De verspreide bebouwing bestaat uit de gehuchten Sint Annerhuisje, Ellerhuizen, Onderwierum, Het Reidland, Westerdijkshorn en verder uit verspreid liggende boerderijen en woningen.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

De vorming van het gemeentelijk grondgebied heeft plaatsgevonden vanaf 1000 voor Christus. Tijdens een transgressiefase (= periode waarin de zeespiegel stijgt) tussen 1000-600 voor Chr. wordt door sedimentatie een langgerekte kwelderwal gevormd die van Adorp via Winsum en Warffum naar Usquert loopt en dan in zuidelijke richting afbuigt via Middelstum naar Ten Boer. Binnen deze boogvormige kwelderwal bevond zich een lager gelegen middengebied, waarin veen ontstaat. Dit middengebied, waarvan ook de gemeente Bedum deel uitmaakt, wordt 'Woudgebied' genoemd.

Tijdens een transgressiefase van 300-600 na Chr. dringt de zee via diverse geulen in de kwelderwal, het middengebied binnen. Hierbij wordt op de lage delen in het veengebied een laag zware klei afgezet, de zgn. knipklei.

De vorming van veen in het Woudgebied zet zich tot omstreeks 850 na Chr. voort. Oxydatie en inklinking van het veen leidden al voor 1000 tot verlaging van het oppervlak: het zuiden van de gemeente Bedum ligt niet hoger dan -1,2 meter NAP. In het noorden loopt het gebied op tot 0,2 meter +NAP.

Het veendek is inmiddels door ontginning en afgraving vrijwel verdwenen. Overgebleven is humeuze kleigrond (woudgrond) die samen met de knipklei de belangrijkste bodemsoort in de gemeente vormt.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De eerste bewoners in het noorden van Groningen vestigden zich rond 600 voor Chr. op de kwelderwallen. Door de voortdurende overstromingen zagen ze zich genoodzaakt tot het ophogen van hun woonplaatsen, waardoor wierden ontstonden. De wierdebewoners gebruikten het laag gelegen middengebied, dat veel te drassig was voor bewoning, als wei- en hooiland.

De eerste bewoning van het Woudgebied vond plaats van circa 600-850. Als gevolg van deze bewoning verdween een groot deel van het veendek. Daarna brak een periode aan waarin het gebied herhaaldelijk overstroomde en de bevolking wegtrok naar drogere, dus hogere, gebieden.

Vanaf 1000 na Chr. neemt het aantal overstromingen sterk af en komen de bewoners in het Woudgebied terug. Aanvankelijk vestigen ze zich op de oeverwallen van oude getijdegeulen: Ter Laan, Bedum, Reidland, Ellerhuizen,

Noordwolde en Zuidwolde. Deze bewoning groeide, mede door het ontstaan van verbindingen, uit tot langgerekte bewoningsreeksen loodrecht op de verkavelingsrichting: Bedum-Sint Annerhuisje en Zuidwolde-Noordwolde-Ellerhuizen-Reidland.

De lage ligging van het Woudgebied leidde tot een slechte waterafvoer en daarmee gepaard gaande wateroverlast voor de bewoners. Om zich tegen het afstromende water van het omringende hogere gebied te beschermen legt men een binnendijk, de Wolddijk, aan. Het traject van deze dijk loopt van Groningen in noordelijke richting om het dorp Bedum en buigt vervolgens in oostelijke richting af.

De afwatering van het gebied vond in noordoostelijke richting plaats naar de Fivelboezem. Als gevolg van de verzanding van deze zeeboezem kon het water niet meer worden afgevoerd. Het Kardingermaar, van oorsprong een natuurlijke waterloop, werd daarom naar Onderdendam omgelegd, waar het aansloot op het Winsumerdiep. Zo vindt de afwatering al sinds de veertiende eeuw in westelijke richting plaats via het Winsumerdiep op het Reitdiep.

Voor meer gegevens over kunstwerken ten behoeve van de afwatering wordt verwezen naar paragraaf 3.

3 Agrarisch grondgebruik

In de vorige eeuw deed zich in het gebied het Hogeland een omslag voor in het agrarisch grondgebruik. Door o.a. de veepest, de verbetering van de waterbeheersing en de grote vraag naar akkerbouwprodukten stapten veel boeren over van de veeteelt naar de akkerbouw. In de gemeente Bedum trad wel een verschuiving op richting akkerbouw, maar deze zette veel minder door dan in de meer noordelijk gelegen gemeenten.

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE BEDUM

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	27,5	72,5		4483,80
1833	39,9	58,3	1,7	4864,25
1862	50,5	49,5		4435,36
1885	67,2	31,5	1,3	4741,32
1930	50,6	46,4	3,1	4897,81

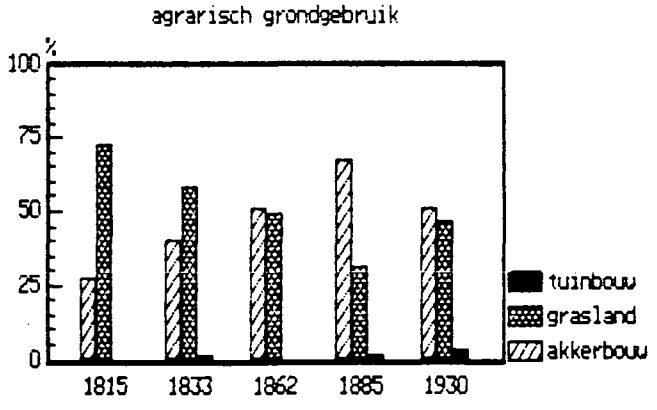

bron: E.W. Hofstee (1985)

Van 1815 tot 1885 neemt de oppervlakte akkerbouw in Bedum toe tot bijna zeventig procent van de totale oppervlakte cultuurgrond. In gemeenten als Eenrum en Usquert lopen de percentages akkerbouw op tot resp. 90% en 87%. Dat Bedum hierbij achterbleef, is voor een deel te wijten aan de lage ligging van het gebied en de daarmee samenhangende moeizame afwatering. Een goede afwatering is namelijk essentieel voor de teelt van akkerbouwgewassen.

De behoefte aan een steeds verdergaande beheersing van de waterstand leidde vooral in de negentiende eeuw tot het ontstaan van zgn. molenpolders. In deze polders werd het water door molens omhooggebracht en via afwateringsgeulen afgevoerd. In de loop der tijd zijn

veel watermolens verdwenen en vervangen door stoom- of electrische gemalen. In de gemeente Bedum werden de volgende molenpolders opgericht:

- Moeshorner- en Uilennestermolenpolder (1865)
- Oostelijke Bedumerpolder (1816)
- Oostpolder (1858)
- Oudezijlsterpolder (1877)
- Polder Alma (1933, ontstaan door het samenvoegen van twee kleinere molenpolders)
- Polder Onderwierum (1854)
- Westerdijkshornerpolder (1797)

Zoals gezegd vestigden de vroege bewoners zich op de boogvormige kwelderwal die het Woudgebied omsluit. Vanuit o.a. de wierdedorpen Adorp, Sauwerd en Winsum werd in brede stroken het laaggelegen Woudgebied ontgonnen. Door een geleidelijk verbeterde ontwatering werden deze stroken onderverdeeld in blokken. Hierdoor ontstond in het westelijk deel van de gemeente Bedum de zgn. blok-strookverkaveling of meedenverkaveling. In het oosten van de gemeente komt strokenverkaveling voor. De verkavelingsrichting is hier waarschijnlijk bepaald door de loop van het Kardingermaar.

Het verkavelingspatroon heeft in de loop der tijd allerlei wijzigingen ondergaan. Vergeleken met 1850 is de strokenverkaveling gedeeltelijk veranderd in blok-strookverkaveling: de lengte-breedteverhouding van de strokenverkaveling is vanuit landbouwkundige optiek erg ongunstig.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Bedum wordt bepaald door:

- de aanwezigheid van waterwegen
- de aanwezigheid van de Wolddijk
- de ligging van de dorpen en gehuchten
- verspreid voorkomende boerderijen.

Rond 1850 is er slechts een beperkt aantal verharde wegen in de gemeente. Het wegenpatroon wordt voor een groot deel bepaald door de loop van de waterwegen. De verharde wegen bestaan namelijk voor het grootste deel uit trekwegen langs het water. In Onderdendam komen verschillende trekwegen samen, omdat dit dorp op een kruispunt van een aantal belangrijke waterwegen ligt. Behalve de trekwegen langs het Boterdiep, Warffumermaar en Winsumerdiep, is ook de weg over de Wolddijk richting stad Groningen verhard.

Met de opkomst van het wegverkeer in de vorige eeuw wordt het aantal verharde wegen sterk uitgebreid. Vanuit Bedum wordt in 1871 de Noordwolderweg via Noordwolde naar Zuidwolde verhard. Parallel aan de trekweg langs het Boterdiep wordt in 1890 de Stadsweg verhard, die van Bedum naar Onderdendam loopt. Vanaf de Wolddijk komt er een aansluiting op de provinciale weg Groningen-Winsum. Ook een aantal gehuchten wordt nu beter bereikbaar. Zo wordt 1872 de Ter Laansterweg van Bedum naar Roodeschool (gemeente Middelstum) verhard. Een jaar later volgt de weg door Ellerhuizen richting Het Reidland. In 1874 worden de Oosterseweg van Zuidwolde naar Noorddijk en de Beijumerweg van Zuidwolde naar Noorderhogebrug verhard. Vanuit Bedum wordt de weg door Sint-Annerhuisjes richting Sint-Annen en Thesinge bestraat (1875).

In de periode 1900-1940 verandert er maar weinig in het verharde wegenpatroon. Dan komen er vooral verbindingen tussen bestaande wegen tot stand, zoals de Munnikeweg (1917). Verder worden er toegangswegen naar boerderijen verhard.

4.2 Waterwegen

In de gemeente Bedum komen de volgende waterwegen voor:

- Boterdiep (gegraven tussen 1653-1670)
- Kardingermaar (deels natuurlijk, deels gegraven)
- Warffumermaar (natuurlijk)
- Winsumerdiep (deels gegraven in 1200, deels in 1459)

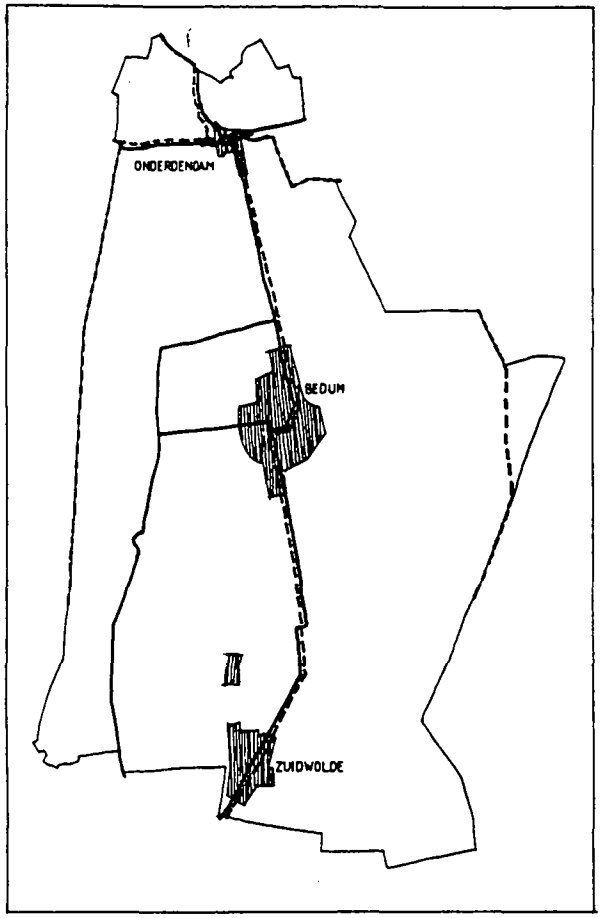

±1850

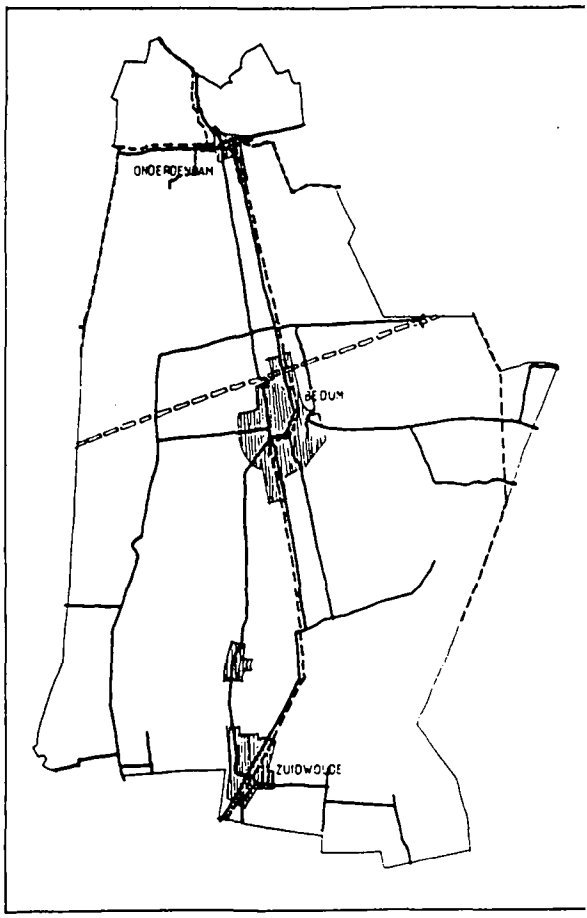

±1900

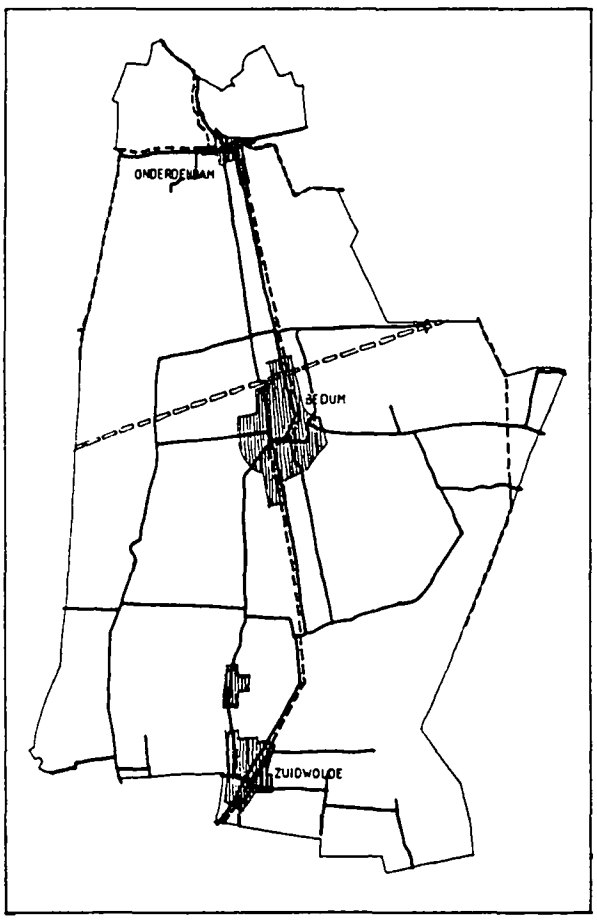

±1940

GEMEENTEGREN
VERHARDE WEG
WATERWEG
SPOORWEG

GEMEENTE
BEDUM

0 1 2 3 4 5

Vanaf de zeventiende eeuw werden de waterwegen verbeterd. Hiervoor werden langs het water jaagpaden of trekwegen aangelegd, terwijl de waterwegen zelf werden uitgediept of gekanaliseerd. Er kwam een regionaal scheepvaartverkeer tot ontwikkeling met trekschuiten, zeilschepen en later ook stoomboten en motorschepen.

In Onderdendam, waar het Boterdiep, Kardingermaar, Warffumermaar en Winsumerdiep samenkomen, werden goederen geladen, gelost en overgeslagen. Via het Kardingermaar kon men naar het Damsterdiep varen en over het Warffumermaar was het noordwesten van de provincie te bereiken. Het Winsumerdiep staat in verbinding met het Reitdiep, dat bij Zoutkamp uitmondt in de (toenmalige) Lauwerszee.

Het Boterdiep is in twee fasen tot stand gekomen. Het eerste deel van Groningen via Bedum tot Onderdendam werd in 1653 gegraven. In het dorp Bedum maakt het Boterdiep een haakse hoek. Waarschijnlijk heeft men bij het graven van het kanaal gebruik gemaakt van de aanwezigheid van oude maren. Het tweede deel van het Boterdiep, van Onderdendam via Middelstum naar Uithuizen, werd vervolgens in 1670 gegraven.

Langs de diverse waterwegen kunnen nog steeds jaagpalen worden aangetroffen, die gebruikt werden om de trekschuiten verder of de bocht om te trekken. Deze staan bijv. aan het Boterdiep: bij Plattenburg ten oosten van Noordwolde twee stuks en bij Zuidwolde één. Waar het Warffumermaar in het Winsumerdiep uitmondt, staat ook nog een jaagpaal.

De scheepvaart neemt vanaf 1900, als gevolg van het toenemende wegverkeer, sterk in betekenis af.

4.3 Spoorwegen

In 1839 werd de eerste Nederlandse spoorlijn aangelegd tussen Amsterdam en Haarlem. Het zou nog tot 1866 duren voordat de provincie Groningen haar eerste spoorlijn kreeg. Daarna volgden er meer en in 1884 werd door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen de spoorlijn Groningen-Delfzijl aangelegd. Deze spoorlijn loopt o.a. via het dorp Bedum, dat een station kreeg. Bij de overweg met de Wolddijk werd een halteplaats ingesteld. Het station van Bedum is inmiddels gesloopt en vervangen door een abri. Het stationskoffiehuis (1895) staat er nog wel en is nu in gebruik als woning.

4.4 Overig vervoer

Vanaf het begin van deze eeuw werd een deel van het goederenvervoer verzorgd door boderijders. Met paard en wagen en later met de vrachtwagen, reden ze naar de stad Groningen om bestellingen voor de dorpsbewoners op te halen. Zo reden er in 1935 vanuit Bedum, Noordwolde, Onderdendam en Zuidwolde boderijders naar Groningen.

Het personenvervoer ging onder meer met de bus. In het destijds welvarende dorp Usquert werd één van de eerste autobusdiensten van Nederland opgericht. Deze reed via Onderdendam en Bedum naar Groningen. De eerste rit vond plaats in 1912.

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

In de gemeente Bedum liggen het gelijknamige hoofddorp en de kleinere dorpen Noordwolde, Onderdendam en Zuidwolde. Een beschrijving van deze dorpen wordt in de volgende paragraaf gegeven. De verspreide bebouwing bestaat uit een aantal gehuchten en verspreid voorkomende boerderijen. Deze worden in paragraaf 5.3 behandeld. In deze eerste paragraaf wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingen van de bevolkings- en woningaantallen.

inwoners in de gemeente Bedum

jaar	1859	1869	1879	1889	1899	1930	1947	1987
aantal	3720	4191	4929	5042	4894	5890	6859	10014

woningen in de gemeente Bedum

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	757	811	1440	1637	3450

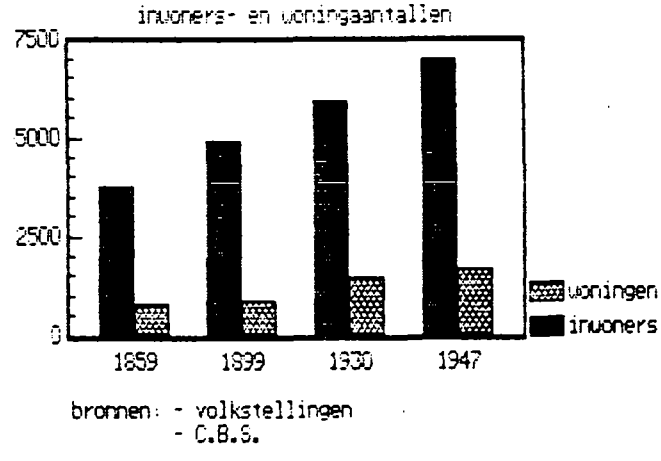

In de tweede helft van de vorige eeuw neemt het aantal inwoners toe van 3720 naar 4894. De grootste stijging doet zich voor in de periode 1869-1879 wanneer er gemiddeld bijna 74 personen per jaar bijkomen. In de tien jaar daarna is de stijging aanmerkelijk minder, gemiddeld nog geen twaalf per jaar. In de laatste tien jaar van de negentiende eeuw is er sprake van een afname van 148 personen.

Na de eeuwwisseling blijft het aantal inwoners stijgen. Vooral na de Tweede Wereldoorlog doet zich een sterke

toename voór als gevolg van het forensisme. Voor de gemeentelijke herindeling van 1-1-1990 was Bedum dan ook één van de weinige gemeenten in de regio het Hogeland met meer dan 10.000 inwoners.

Het aantal woningen neemt in de tweede helft van de vorige eeuw slechts met 54 toe. Deze toename houdt geen gelijke tred met de stijging in het inwonertal. Dit leidt ertoe dat de woningbezetting in 1899 hoger is dan in 1859: 6,0 tegen 4,9.

Na de eeuwwisseling wordt de achterstand echter flink ingehaald: van 1899-1930 komen er 629 woningen bij en daalt de woningbezetting naar 4,1 personen per woning. Van 1930-1947 worden er bijna 200 woningen bijgebouwd. De woningbezetting blijft dan vrijwel hetzelfde. In 1987 staan er 3450 woningen in de gemeente Bedum en is de woningbezetting gedaald tot 2,9.

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

Bedum

Het komdorp **Bedum** is gelegen op circa tien kilometer ten noorden van de stad Groningen aan het Boterdiep. Van oorsprong is het een agrarisch dorp met een hoge welvaart, getuige de zeer omvangrijke kerk uit 1484.
De oudste naam van het dorp luidt 'Bederawala' hetgeen 'ontginnen' betekent. De nederzetting vormde het centrum van de ontginningen in de omgeving.
Na het graven van het Boterdiep, dat bij het dorp verspringt, kwam scheepvaart en daarmee samenhangende bedrijvigheid tot ontwikkeling. Aan het begin van de twintigste eeuw werden in Bedum diverse kleine industriële bedrijven opgericht.

Bedum is de hoofdplaats van de gemeente en één van de grotere dorpen in de regio het Hogeland. Na de Tweede Wereldoorlog is de plaats uitgegroeid tot een forensendorp.

Voor 1850
De vroegste bebouwing is gelegen bij de grote kerk. Tot 1850 heeft onder invloed van de scheepvaart uitbreiding plaatsgevonden langs het Boterdiep. Naast bedrijven die gericht waren op o.a. de opslag en overslag van goederen, bevonden zich drie pelmolens, twee zaagmolens en een oliemolen in het dorp (alle verdwenen).

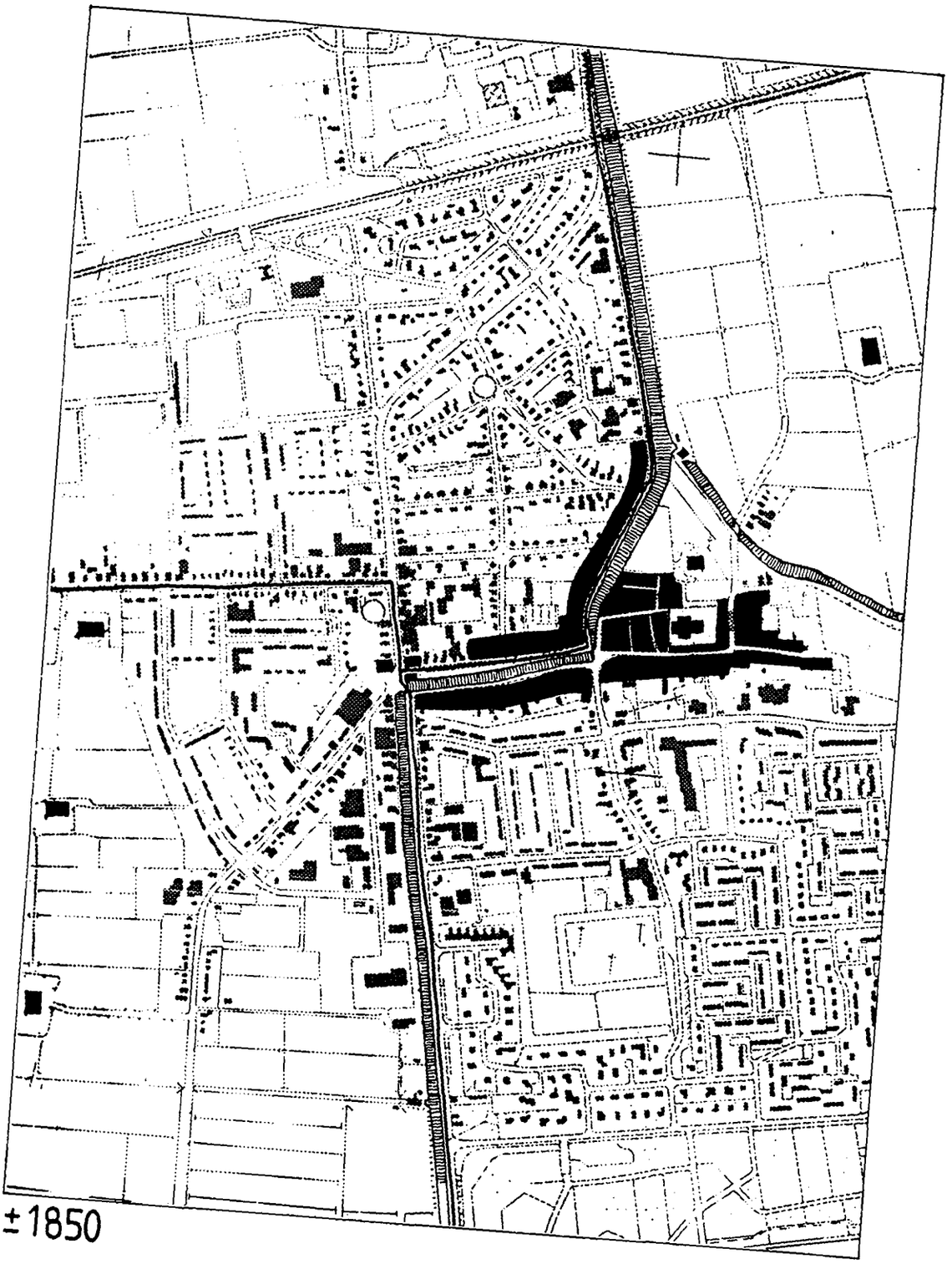

±1850

BEDUM

0

500

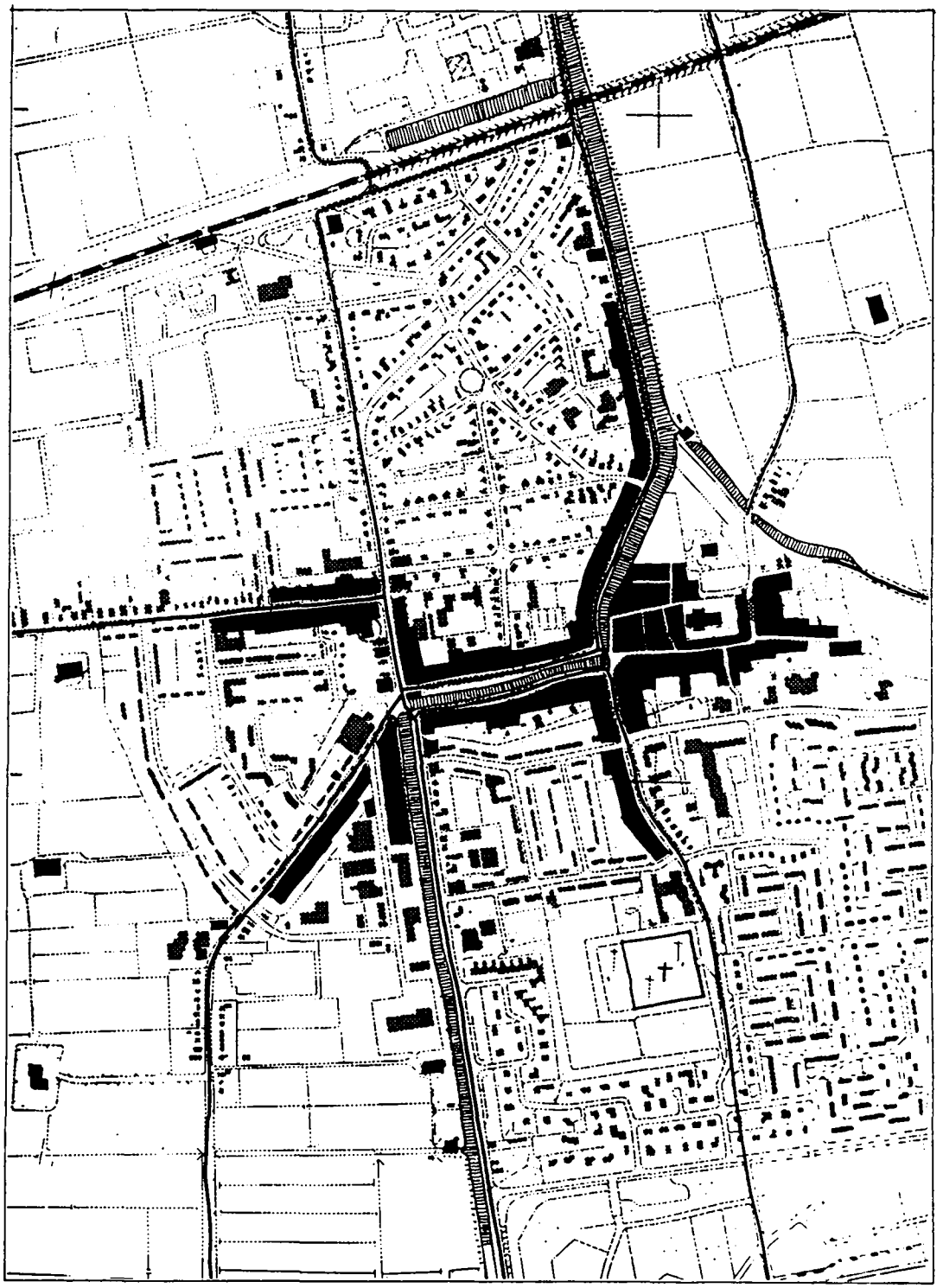

±1900

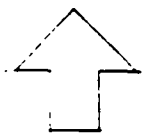

BEDUM

0 500

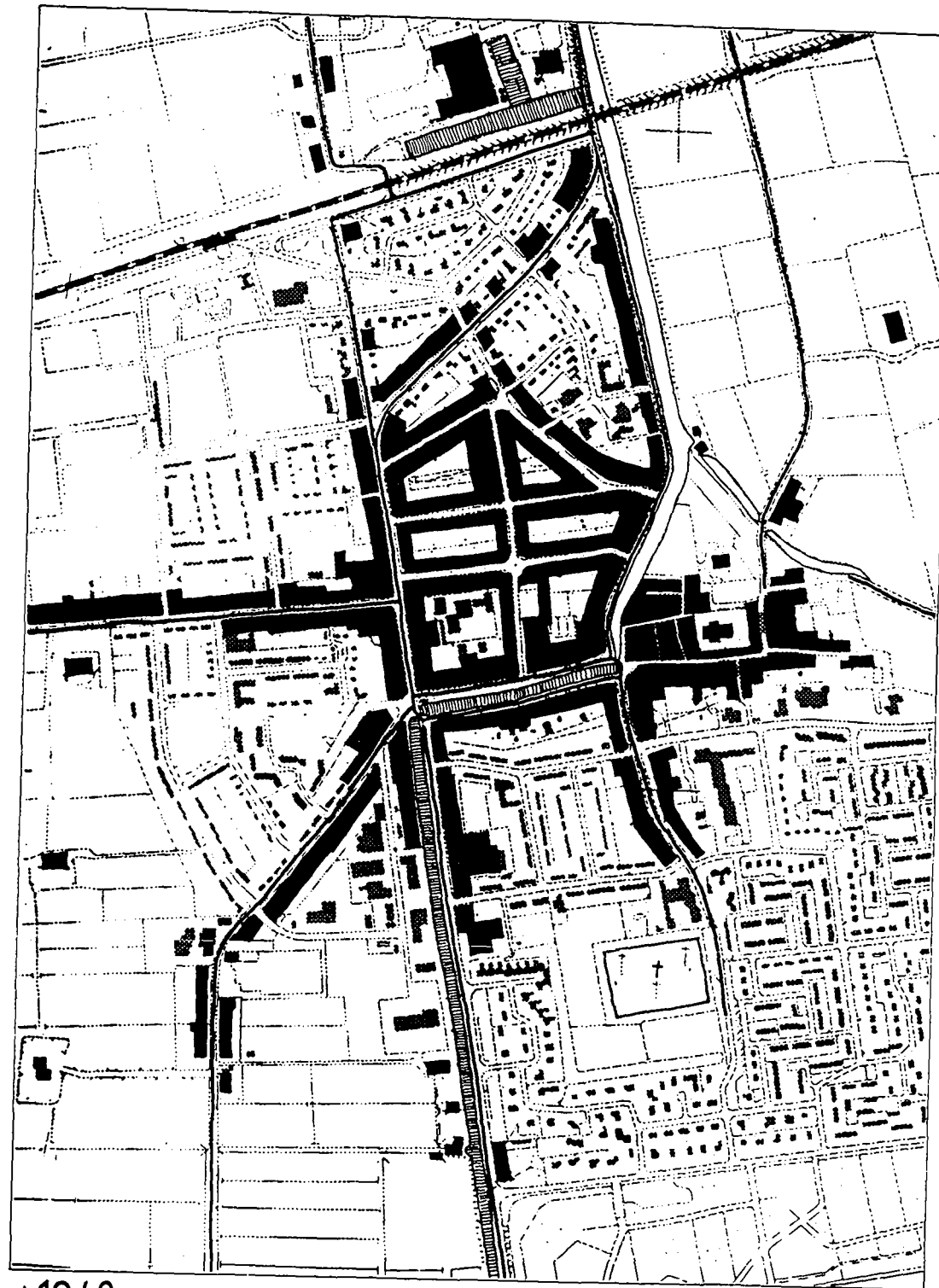

±1940

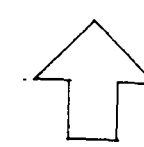

BEDUM

0 500

1850-1900
In deze periode vindt er verdere uitbreiding plaats langs het Boterdiep en is er sprake van verdichting en vervanging van bebouwing rond de kern. Daarnaast wordt een begin gemaakt met de invulling van een aantal uitvalswegen: Noordwolderweg, Thedemastraat en Schoolstraat. Aan de Thedemastraat en de Noordwolderweg komen voornamelijk arbeiderswoningen en aan de Schoolstraat burgerwoningen van het symmetrische type. Aan het eind van de eeuw wordt er ook een begraafplaats aangelegd aan de Schoolstraat.

In de oude kern komen in deze periode twee nieuwe kerken. In 1878 krijgt Bedum een gereformeerde kerk en in 1881 een rooms-katholieke, beide met pastorie (die van de geref. kerk is in 1958 afgebroken). Achter de r.k. kerk ligt nog steeds een begraafplaats met een neo-gothisch kapelletje. In 1921 wordt er aan de Bazuinlaan een nieuwe r.k. school gebouwd, waardoor er een fraai r.k.complex ontstaat, bestaande uit kerk, pastorie, school en begraafplaats.

Ten noorden van het dorp wordt in 1884 de spoorlijn Groningen - Delfzijl aangelegd. Tussen de kom van het dorp en het station wordt een verbindingsweg aangelegd, de Stationsweg. Deze weg volgt het tracé van een reeds bestaande kleiweg, de Stadsweg naar Onderdendam.

In 1862 wordt aan de Wolddijk, ten westen van het Boterdiep, de steenfabriek 'De Nijverheid' gebouwd, die tot 1980 in bedrijf is geweest. Een deel van de fabrieksgebouwen staat er nog steeds. Langs het gedeelte van het Boterdiep dat ten zuiden van Bedum stroomt zijn in deze periode nog drie steenfabrieken aan te treffen. Deze zijn tegenwoordig alledrie verdwenen. Andere vormen van bedrijvigheid langs dit zuidelijke deel van het Boterdiep zijn een vlasfabriek en een zuivelfabriek (later gevestigd aan het Boterdiep W.Z.).

1900-1940
In de eerste helft van deze eeuw neemt de bedrijvigheid toe en heeft er een flinke uitbreiding van de woningvoorraad plaats. Door de toegenomen werkgelegenheid en een verdere uitbreiding van het winkelbestand groeit Bedum uit tot het verzorgingscentrum van de directe omgeving.

De bedrijven die in deze periode onder andere worden opgericht zijn:
- Bedumer Machinefabriek (1906)
- gasfabriek (1910)
- rijwielenfabriek 'Veeno' (1916)
- groentedrogerij (1917)
- zuivelfabriek (1919)
- betonfabriek (1921)

De lintbebouwing aan de uitvalswegen als Schoolstraat, Boterdiep OZ, Noordwolderweg en Thedemastraat wordt verder aangevuld. De weg richting station, de Stationsstraat, wordt volgebouwd en rond 1910 wordt er een begin gemaakt met een planmatige uitbreiding "Nieuw Bedum" genaamd, die het lege gebied tussen de Stationsstraat, de Molenweg en Boterdiep W.Z. moet opvullen. De Wilhelminalaan wordt aangelegd waardoor het toenemende wegverkeer niet meer door de oude kern van het dorp hoeft.

Aan de belangrijke doorgaande wegen komt overwegend luxe bebouwing tot stand. Zo wordt aan het Boterdiep WZ de bestaande bebouwing uit de vorige eeuw aangevuld met ruim opgezette vrijstaande woningen, variërend van begin twintigste eeuwse bouw tot dertiger-jaren-woningen (zie kaart 'Gebieden', 2*). Naar het noorden toe worden de kavels steeds ruimer. Nabij de aansluiting op de Wilhelminalaan staat de gasfabriek (nu opslagruimte) met directeurswoning. Verderop over het spoor staat de zuivelfabriek met directeurswoning. Deze fabriek is ontstaan na de fusie van een aantal kleinere zuivelfabrieken, waaronder die van Usquert, Loppersum en Middelstum. Inmiddels is ze uitgegroeid tot een grote vestiging van de DOMO.

Na de aanleg van de Wilhelminalaan verliest het deel van het Boterdiep WZ dat loopt tussen de Molenweg en het spoor zijn functie als doorgaande verkeersweg.
De Schoolstraat wordt in de jaren twintig en dertig aangevuld met vrijstaande burger- en arbeiderswoningen. Een opvallend element in het straatbeeld is de 'School met den Bijbel' uit 1920. In 1927 wordt op de hoek met het Boterdiep Z.Z. een nieuw gemeentehuis gebouwd.

De Stationsweg wordt het eerst bebouwd vanaf de oude kern. Hier zijn de woningen gevarieerder dan verderop in de straat. Ook staan ze dichter opelkaar en worden ze afgewisseld door winkels en kleine bedrijven. Meer naar het station toe bestaat de bebouwing uit eenvoudige en wat luxere woonbebouwing op ruime kavels. Voor de woningen aan de oostzijde van de straat loopt een sloot, waardoor het straatbeeld wordt verlevendigd met bruggetjes.

* onder 'Gebieden' worden verstaan die plekken in het dorp die de aandacht verdienen omdat de bebouwing er overeenkomst vertoont qua ouderdom en/of type en/of architectonische kenmerken. Een uitzondering hierop vormt 'Gebied 1' dat de oude kern aangeeft. De 'Gebieden' staan aangegeven op de kaart in hoofdstuk 6.3.

De bebouwing aan de uitvalswegen blijft grotendeels eenvoudig van aard: zo worden aan het Boterdiep OZ, de Noordwolderweg en Thedemastraat overwegend arbeiderswoningen en kleine burgerwoningen neergezet. Tussen deze woningen is af en toe een bedrijfje te vinden.

Vanaf 1915 heeft er een planmatige uitbreiding in het dorp plaats in een nieuw woongebied "Nieuw Bedum" genaamd. Dit gebied is in twee perioden aangelegd. Het ene zuidelijke deel, wordt tussen 1905 en 1933 ingevuld met arbeiderswoningen (zie kaart 'Gebieden', 3). Deze woningen worden gebouwd in opdracht van de in 1914 opgerichte 'Bouwvereniging Bedum'. Het tweede, noordelijke deel wordt grotendeels tussen 1933-1940 volgebouwd met particuliere woningbouw (zie kaart 'Gebieden', 4). De zuidelijke toegang tot het gebied wordt gevormd door de Kapelstraat, die vanaf halverwege de jaren twintig volgebouwd wordt met burgerwoningen, winkels en twee scholen (zie kaart 'Gebieden', 5). Samen vormen de gebieden 3, 4 en 5 een gebied met bijzondere (stedebouwkundige) waarden (zie paragraaf 6.2).

Aan de Wilhelminalaan, de straat die "Nieuw Bedum" in het noorden begrenst, worden in de jaren dertig tamelijk luxe, vrijstaande woningen voor rentenierende boeren en beter gesitueerde burgers neergezet (zie kaart 'Gebieden',6). Na 1940 wordt deze bebouwing verder aangevuld.

Noordwolde

Noordwolde is een klein dijkdorp in het zuiden van de gemeente Bedum, zes kilometer ten noorden van de stad Groningen. Het dorp ligt aan de Noordwolderweg, de weg van Groningen naar Bedum. Haaks op deze weg lopen de Kerkhoflaan en de Nieuwstraat, beide doodlopende straten, die halverwege met elkaar verbonden zijn door een tussenpad.

Voor 1850
Voor 1850 is het dorp maar zeer gering van omvang. Op een verhoogd terrein aan de Noordwolderweg staat de kerk en bij deze kerk staan enkele panden.

1850-1940
In de MIP-periode breidt het dorp zich iets uit. De Kerkhoflaan en de Nieuwstraat worden in de periode tot 1900 aangelegd en voor het grootste deel bebouwd. Aan de Nieuwstraat komen tot 1900 eenvoudige, kleine arbeiderswoningen te staan en een enkele boerderij. De panden bevinden zich direct aan de verharding en staan dicht opelkaar. Het smalle straatprofiel draagt er

verder toe bij dat de Nieuwstraat een besloten karakter heeft. Aan het einde van de straat wordt in het midden van de jaren twintig door de plaatselijke woningbouwvereniging een dubbele woning gebouwd.

Ook de bebouwing aan de Kerkhoflaan is vrij eenvoudig van aard. De panden staan echter wat meer uiteen en hebben een kleine voortuin. Aan de noordkant van de straat staan woningen, aan de andere kant een paar boerderijen. Rond 1880 wordt aan het einde van de Kerkhoflaan een begraafplaats aangelegd met gracht en bomen rondom.

Verder wordt in deze periode de bebouwing aan de Noordwolderweg aangevuld. Deze woningen variëren van het symmetrische type uit het eind van de vorige eeuw tot de zgn. 'dertiger-jaren-woningen'. De panden staan op vrij ruime kavels en zijn, vergeleken met de bebouwing aan de dwarswegen, wat luxer van aard.

Onderdendam

Het dorp **Onderdendam** is gelegen in het noorden van de gemeente Bedum. Het was als verkeersknooppunt en bestuurlijk centrum van groot belang binnen de streek. In 1620 werd in het dorp het zijlvesthuis gebouwd, het bestuurlijke centrum van een aantal zijlvesten (= waterschappen). In 1811 vestigde het kantongerecht zich in het dorp en in 1837 werd het dorp hoofdplaats van Hunsingo.
De functie van vervoers- en streekcentrum hing samen met de ligging van het dorp op het punt waar het Boterdiep, Winsumerdiep, Warffumermaar en Kardingermaar samenkomen. Het Boterdiep vormde een belangrijke verbinding tussen de stad Groningen en het noorden van de provincie (Middelstum, Kantens en Uithuizen). Het Winsumerdiep vormde een belangrijke verbinding met Winsum en het Reitdiep.

Van groot belang voor de ontwikkeling van het dorp is de verbetering van de waterlopen in de zeventiende eeuw. Tot omstreeks 1900 is de regionale trekvaart bepalend geweest voor de functionele en ruimtelijke ontwikkeling van het dorp. De bebouwing strekt zich uit langs de vaarwegen en langs enkele, in het dorp bij een brug over het Winsumerdiep samenkomende, landwegen.

Op advies van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg is Onderdendam voorgedragen als beschermd dorpsgezicht: "De nog goed herkenbare dorpsstructuur levert in samenhang met de deels historische bebouwing een beeld op van een zodanige historisch-ruimtelijke waarde dat de aanwijzing van Onderdendam als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is" (uit: Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Onderdendam als beschermd

dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, december 1987).

Voor 1850
Rond 1850 bestaat het dorp uit lintbebouwing, die zich langs de water- en landwegen uitstrekt en grotendeels is samengesteld uit woningen, herbergen, ambachtelijke bedrijven en opslagplaatsen. De panden vormen een nagenoeg aaneengesloten bebouwingsbeeld en liggen deels direct aan de straatverharding. Hierdoor heeft de kom van het dorp een steenachtig karakter. Kenmerkend voor de oudste bebouwing van het dorp is de oriëntatie van de panden op het water als uitvloeisel van de gerichtheid op de scheepvaart.

In het dorp liggen slechts enkele boerderijen, hetgeen kenmerkend is voor het overwegend niet-agrarische karakter van de nederzetting. Het in 1803 gebouwde 'Regthuis' bij de brug over het Winsumerdiep en de vestiging van het kantongerecht in 1811 betekenen een versterking van de bestuurlijke functie van het dorp. In het dorp staat een hervormde kerk uit 1840.

Diverse bedrijfspanden, waaraan de oorspronkelijke functie vaak niet meer te herkennen is maar die gericht waren op de scheepvaart, verkeren nu in vervallen staat. In 1844 werd, parallel aan de Uiterdijk (de trekweg langs het Winsumerdiep), de Achterweg aangelegd ten behoeve van het wegverkeer.

1850-1900
In de loop van de negentiende eeuw weet het dorp zijn functie als verkeers- en streekcentrum te behouden. Naast verdichting en vervanging van de bestaande bebouwing vindt er een lichte uitbreiding plaats langs de uitvalswegen als Warffumerweg, Bedumerweg en Middelstumerweg.

Aan de Bedumerweg komen een aantal burgerwoningen met symmetrische plattegrond en indeling, en gedekt door een schilddak. Een zelfde type woning komt aan de Warffumerweg, aangevuld met een school (1871) met schoolmeesterswoning. De school wordt nu gebruikt door de stichting het Woonhuismonument. De woningen aan de Middelstumerweg zijn wat voornamer, ze liggen dan ook deels aan het water.

Eind 1900 wordt er aan de Stadsweg, iets buiten de dorpskern een begraafplaats aangelegd.

1900-1940
In het begin van de twintigste eeuw verliest het dorp grotendeels zijn verkeers- en streekfunctie. De belangrijkste oorzaak hiervan was het sterk teruglopende scheepvaartverkeer als gevolg van het toenemende wegverkeer. Het feit dat Onderdendam, in tegenstelling

tot bijv. Bedum, geen ontsluiting per spoor krijgt, heeft waarschijnlijk ook bijgedragen tot het teruglopen van de bedrijvigheid binnen het dorp.

In deze periode vindt er verdere lintbebouwing plaats langs de uitvalswegen, vooral aan de Bedumerweg, Boterdiep O.Z en de Stadsweg.
Eind jaren tien, begin jaren twintig worden aan de Bedumerweg een aantal arbeiderswoningen (krimpjestype) neergezet, die in de jaren dertig worden aangevuld met (of vervangen door) eenvoudige woningen met een tuin rondom. In 1932 wordt aan deze straat een opvallende gereformeerde kerk gebouwd met Amsterdamse School-elementen. Bij deze kerk komt een pastorie te staan, gebouwd in dezelfde stijl. Aan de oostzijde van het Boterdiep komt ook enige bebouwing tot stand. Vanaf omstreeks 1910 tot 1930 worden hier vrij dicht aan de straat een zestal ruime woningen neergezet.
Uitbreiding aan de Stadsweg vindt pas eind jaren dertig plaats. Hier komen enkele eenvoudige huizen te staan op ruime kavels grond. Het grootste deel van de bebouwing is echter van na 1940.

Zuidwolde

Zuidwolde ligt in het zuiden van de gemeente Bedum aan het Boterdiep, even ten noorden van de nieuwbouwwijk Beijum van de stad Groningen.

Voor 1850
Voor 1850 is Zuidwolde een dorp dat gericht is op de scheepvaart van het Boterdiep. De bebouwing ligt aan weerszijden van het water. Ook de kerk ligt aan de trekweg langs het Boterdiep. Verder staan er in het dorp een watermolen (verdwenen) en een korenmolen (later afgeknot en als woning in gebruik genomen).

1850-1940
In de laatste helft van de vorige eeuw wordt de bebouwing langs het Boterdiep aangevuld of vervangen door o.a. vrijstaande krimpjeswoningen en woningen van het symmetrische type. Verder wordt er een begin gemaakt met bebouwing van de uitvalswegen als Noordwolderweg en Oosterseweg. Aan de Noordwolderweg komt in 1889 een school te staan, die nu in gebruik is als buurtgebouw. Rond 1870 wordt aan de Westerseweg een omgrachte begraafplaaats aangelegd.

Na de eeuwwisseling vindt verdichting en vervanging van de bebouwing aan het Boterdiep plaats. Langs de bovengenoemde uitvalswegen breidt de bebouwing zich verder uit. Ook aan de Westerseweg en de Beijumerweg wordt nu gebouwd.

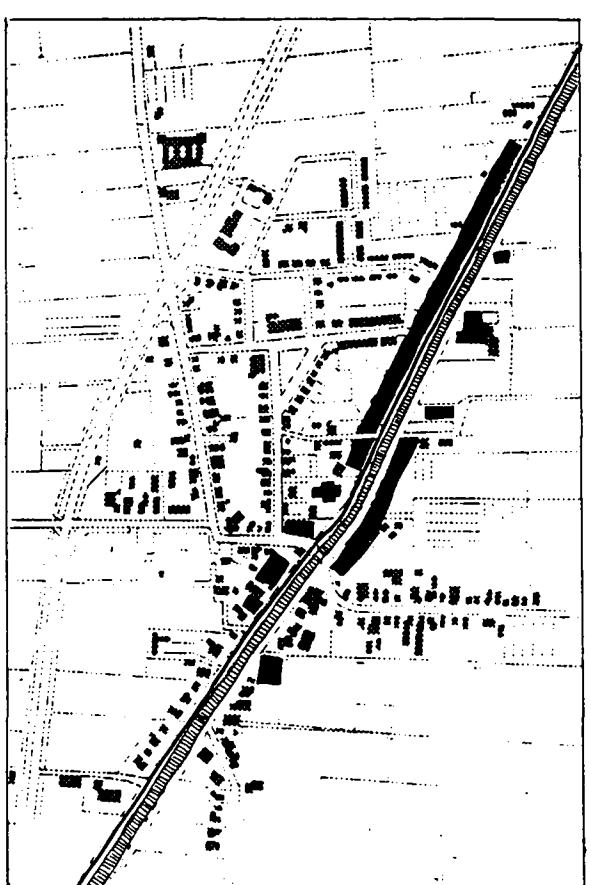

±1850

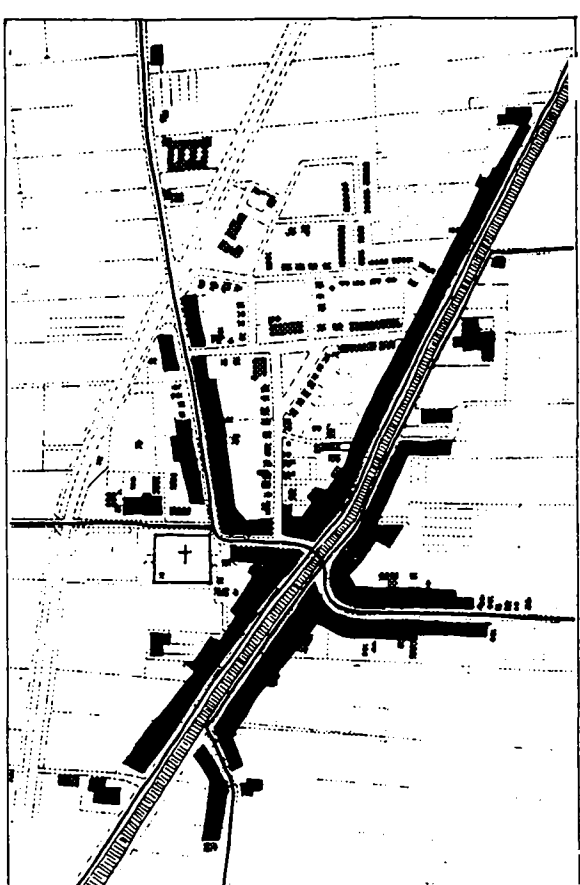

±1940

ZUIDWOLDE

0 500M

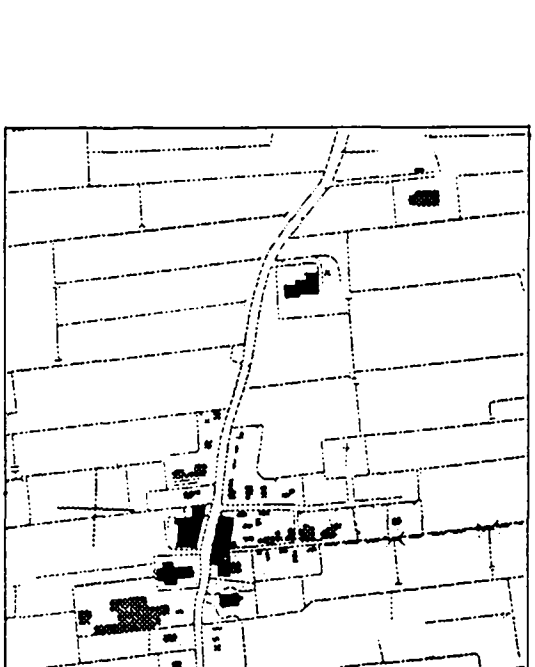

±1850

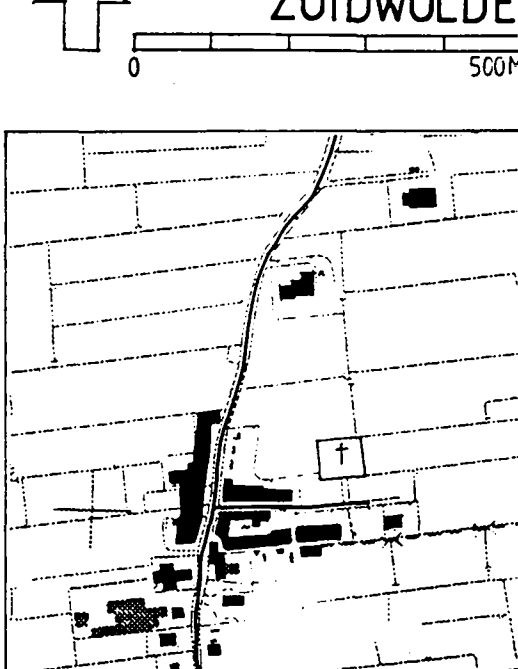

±1940

NOORDWOLDE

0 400

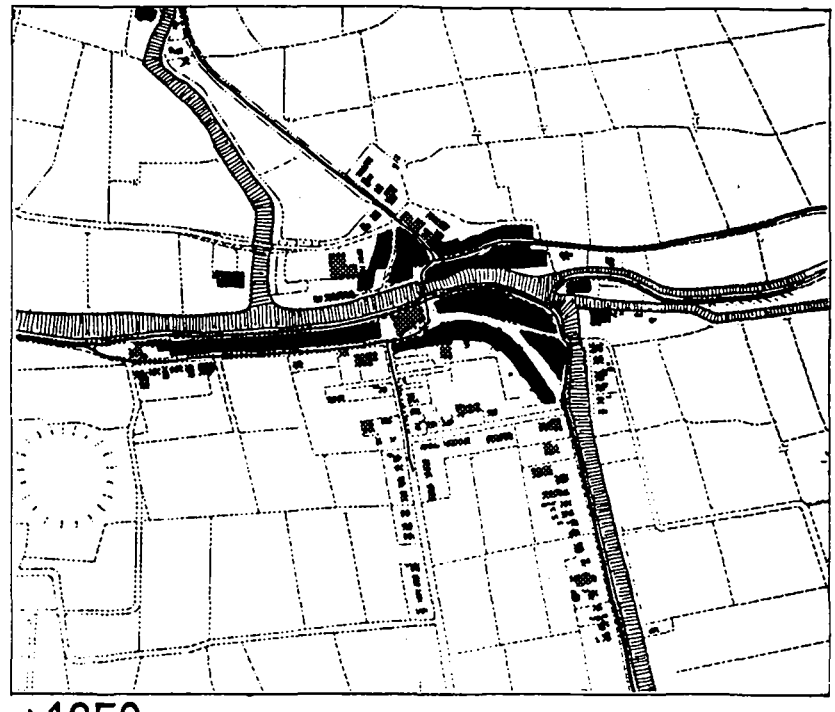

±1850

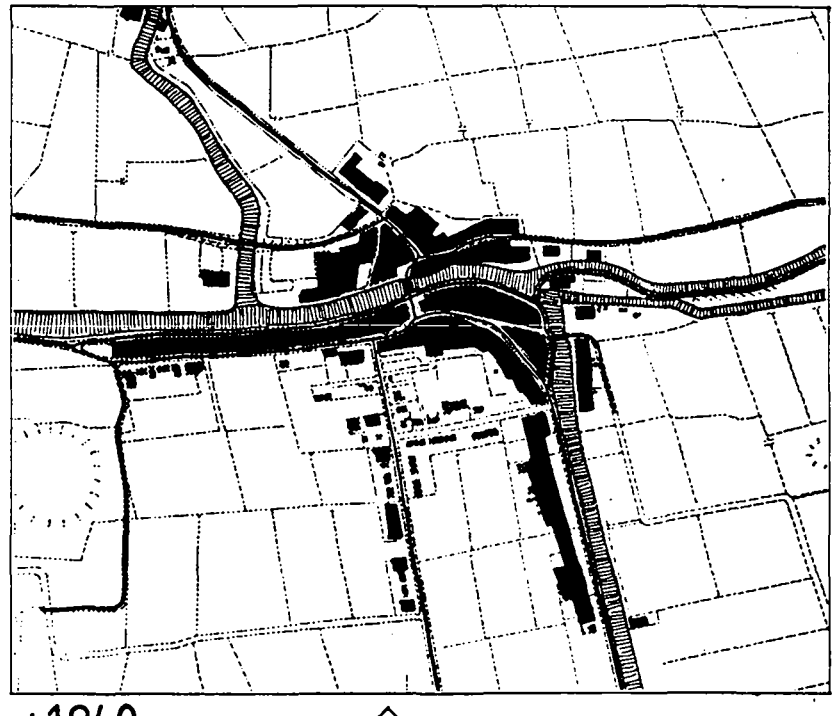

±1940

ONDERDENDAM

0 500M

Het Boterdiep biedt een gevarieerd bebouwingsbeeld in deze periode. Rentenierswoningen, burgerwoningen en arbeiderswoningen worden afgewisseld met af en toe een winkelpand of boerderij. In 1908 wordt aan het Boterdiep W.Z. een gereformeerde kerk gebouwd. De hervormde kerk krijgt in 1924 een grote nieuwe pastorie.

De bebouwing aan de Noordwolderweg is eenvoudiger van aard: naast woningwetwoningen staan er in de jaren twintig burgerwoningen, krimpjes en woningen met wolfdak en een grote schuur erachter. In de loop van jaren dertig komen er nog een aantal winkels en eenvoudige woonhuizen bij. De bebouwing ligt vrij dicht aan de straat.
Aan de Oosterweg wordt begin jaren twintig de bestaande symmetrische bebouwing uitgebreid met een rijtje arbeiderswoningen (krimpjes) en woningen met grote schuur. Aan het begin van de straat komen eind jaren twintig, begin jaren dertig een aantal bedrijfspanden met woning.

Behalve woningen met en zonder grote schuur wordt er aan de Beyumerweg een opvallend blokje arbeiderswoningen neergezet, dat in het midden wordt doorbroken door een poort met tuitgevel. Aan de woningen is in de loop der jaren nogal wat vernieuwd.

Na 1940 wordt het gebied tussen de Noordwolderweg en het Boterdiep opgevuld met nieuwbouw. In het Boterdiep komen woonarken te liggen.

5.3 Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing bestaat uit de gehuchten Sint Annerhuisjes, Ellerhuizen, Onderwierum, Reidland, Westerdijkshorn en uit verspreid liggende boerderijen en woningen.

Verder hebben er in de gemeente Bedum maar liefst negen steenfabrieken gestaan. De knipklei leende zich uitstekend als grondstof voor de steenindustrie. Vanwege de vervoersmogelijkheden werden de steenfabrieken meestal aan doorgaande waterverbindingen gebouwd, zoals aan het Boterdiep. Eén steenfabriek was al voor 1850 ontstaan en weer verdwenen: 'De Haver' aan de oostkant van het Boterdiep (1790-1830). Steenfabriek 'Woellust', ten zuiden van Bedum aan het Boterdiep hield het wat langer vol, van 1806 tot 1917. De gebouwen werden in 1922 afgebroken.

De overige zeven steenfabrieken, waaronder de reeds genoemde fabriek 'De Nijverheid', werden in de MIP-periode gebouwd. Ten westen van Onderdendam stond van het midden van de vorige eeuw tot 1963 een steenfabriek. Bij deze fabriek werden rond 1900 een blokje van vijf en

een blokje van twee arbeiderswoningen gebouwd. In 1930 kwam langs het water een dienstwoning bij de fabriek te staan. De woningen staan er nu nog, van de fabriek rest weinig meer dan een ruïne.

Ten zuiden van Bedum aan het Boterdiep stonden twee fabrieken, resp. van 1855-1932 en van 1864-1918. Bij Noordwolde lag aan het Boterdiep 'Plattenburg' van 1878-1917. Bij Westerdijkshorn, aan de Oude Ae, stond van 1896 tot 1918 een steenfabriek. De jongste steenfabriek bevond zich bij Zuidwolde: 'Eureka' van 1917 tot 1969. Van deze fabrieken is weinig tot niets overgebleven.

De gehuchten Ellerhuizen, Het Reidland en Sint Annerhuisjes in het oosten van de gemeente zijn langgerekte bewoningsreeksen van boerderijen en arbeidershuisjes. De gehuchten liggen langs wegen die loodrecht op de verkavelingsrichting staan. De boerderijen en woningen bevinden zich aan de kant van de weg op het einde van een lange kavel.

Het gehucht Westerdijkshorn ligt aan de Wolddijk, de dijk die het lage gebied van Bedum moest beschermen tegen het water dat vanaf de hogere delen (Adorp, Winsum) kwam stromen. Tussen de eenvoudige arbeiderswoningen en boerderijen staat een vrijstaande klokketoren uit 1872, omringd door een kerkhof.

Het gehucht Onderwierum vormt een uitzondering op de langgerekte structuur van de overige gehuchten. Daar liggen de boerderijen en woningen gegroepeerd in plaats van in een lint langs de weg.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.
De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Bedum heeft alleen in het dorp Bedum een vermeldenswaardige uitbreiding plaatsgevonden (zie hoofstuk 6.3, kaarten 'Gebieden' bij Bedum). De stedebouwkundige typologie van Bedum is op de volgende pagina in kaart gebracht.

Bij de rest van de dorpen in de gemeente is een stedebouwkundige typologie achterwege gelaten omdat daar slechts sprake is van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

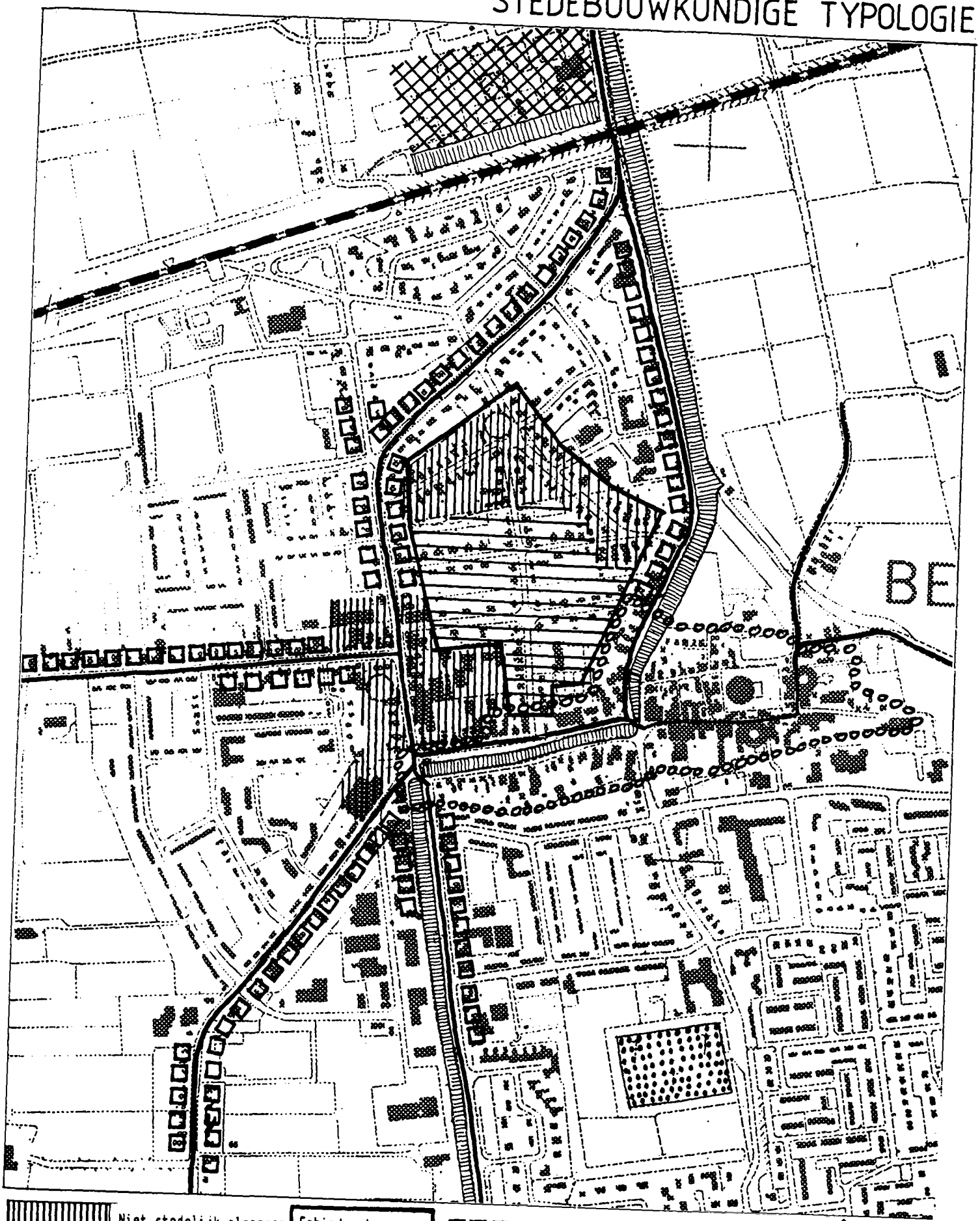

Niet stedelijk algemeen
Tuinwijkachtige ontw.

Gebied met bijzondere waarde

Industrie gebieden
Groene gebieden

Lineaire ontwikkeling
Hoofdweg
Waterweg
Spoorlijn
Bestaande kern voor 1950

BEDUM

0 100 250

6.2 Gebied met bijzondere (stedebouwkundige) waarden

Op basis van de lokale inventarisatie en het stedebouwkundig veldonderzoek kan worden besloten een bepaald gebied als 'bijzonder' aan te duiden. Een dergelijke waardering heeft als doel enig onderscheid aan te brengen in de aard en kwaliteit van de grote hoeveelheid bebouwd oppervlak in de periode 1850-1940. Om zo'n gebied aan te kunnen duiden zijn de volgende criteria ontwikkeld:
een gebied kan bijzondere waarde hebben vanwege zijn

1 intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
2 bijzondere historische betekenis
3 stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving
4 gaafheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten)
5 zeldzaamheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten)

In Bedum is de woonwijk "Nieuw Bedum" aangeduid als bijzonder gebied (zie kaartje stedebouwkundige typologie).

Bedum: "Nieuw Bedum"

Het gebied "Nieuw Bedum" is een planmatig aangelegd woongebied dat in het zuiden wordt begrensd door de Molenweg, in het westen door de Stationsstraat, in het noorden door Wilhelminalaan en in het oosten door het Boterdiep O.Z. De invulling van het gebied heeft in twee fases plaatsgevonden: het zuidelijke deel is tussen 1905 en 1933 aangelgd en het noordelijke deel na 1933. Beide delen worden van elkaar gescheiden door een sloot.

Het deel ten **zuiden** van de sloot is voor het grootste deel volgebouwd door de Woningbouwvereniging Bedum (tussen circa 1914 en 1925). Het stratenpatroon wordt gevormd door twee evenwijdig lopende wegen (de Walfriduslaan en de Ludgerstraat) die in het midden doorkruist worden door twee in het verlengde van elkaar liggende straten (de Kapelstraat en de Coendersstraat). Op de kruising van de Walfriduslaan met de Kapel- en de Coendersstraat ligt een rond pleintje. Dit pleintje vormt letterlijk het middelpunt van het gebied.

De vrij dicht op de weg staande bebouwing bestaat uit woningwetwoningen van het type twee-onder-een-kap en is gelegen op ruime kavels grond. Ze vertoont variatie in opzet en detaillering. De woningen die rond het pleintje staan hebben speciale aandacht gekregen: de topgevels van deze woningen bestaan uit kalkzandsteen, in plaats van uit de bij de rest van de bebouwing gebruikte rode strengpersstein, waardoor de centrale functie van het plein extra wordt benadrukt.

Halverwege de jaren twintig wordt de Kapelstraat, de straat die de arbeiderswijk met de Molenweg verbindt, bebouwd. Hier komen voorzieningen voor de wijk zoals winkels, een o.l. school en een bewaarschool, aangevuld met particuliere woningbouw.

Het deel ten noorden van de sloot is na 1933 aangelegd en is via een vaste brug met het zuidelijke deel verbonden. Het stratenpatroon is deels een voortzetting van het zuidelijke gebied en bestaat deels uit vertakkingen van de wegen die het noordelijk gebied begrenzen. Dit levert een min of meer stervormig net van straten op dat georiënteerd is op een grote gereformeerde kerk (ontwerp: arch. E. Reitsma).

De bebouwing bestaat uit eenvoudige particuliere woningbouw, die voor het grootste deel door architect A. Wiersema uit Bedum is ontworpen. De woningen zijn vrijstaand, hebben een kleine voor- en achtertuin en liggen op dezelfde rooilijn. De weinige winkels die er staan zijn vooral gelegen op de centrale hoekpunten tegenover de kerk.

Opvallend in het noordelijke deel is dat in tegenstelling tot het zuidelijke deel, waar na renovatie van de bebouwing ook herbestrating heeft plaatsgevonden, de oorspronkelijke klinkerwegen met stoep aan weerszijde nog aanwezig zijn.

Als geheel vormt "Nieuw Bedum" een in stedebouwkundig opzicht aardig ingericht gebied met als hoogtepunt de centrale noord-zuid-as waarop het pleintje ligt en die uitmondt in de kerk. Op kleine schaal is het gebied een vrij gaaf voorbeeld van een planmatig aangelegde wijk waar zowel particuliere- als woningwetbouw verenigd zijn.
Een dergelijke wijk is in het Hogeland vrij zeldzaam, met name het zuidelijke deel waar wonigwetbouw op zo'n tuinwijkachtige manier is vormgegeven.

Criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarden

Gebied 1 **Nieuw Bedum**

		gebied 1
I	Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:	
	1 kwaliteit van het ruimtelijk concept	+
	2 betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/ voorzieningen	
	3 betekenis vanwege architectonische/architectuur-historische kwaliteiten	+
	4 betekenis vanwege specifieke vorm voor specifiek functionele ontwikkeling.	
II	Bijzondere historische betekenis, zoals:	
	1 structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling	+
	2 betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken	
	3 betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	
III	Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
	1 betekenis als onderdeel van een groter geheel	
	2 betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving	+
	3 betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	+
IV	Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	
V	Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	+*

* op regionale schaal

6.3 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze 'breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.
Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze gaaf moeten zijn. Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Hierna volgen enkele kaarten waarop de in deze gemeente geïnventariseerde objecten met een stip zijn aangegeven (een open stip wil zeggen: dit object heeft geen eigen inventarisatieformulier, het staat bij een ander object opgenomen). Tevens zijn op sommige van deze kaarten de 'Gebieden' van aandacht omlijnd, die beschreven worden in hoofdstuk 5.2.

De resultaten van de objectinventarisatie zijn verzameld in een aparte bijlage (Inventarisatie van de Bouwkunst), waarin zijn opgenomen een volledige uitdraai van de inventarisatieformulieren, een afbeelding van alle geïnventariseerde objecten en een lijst met adressen van de panden.

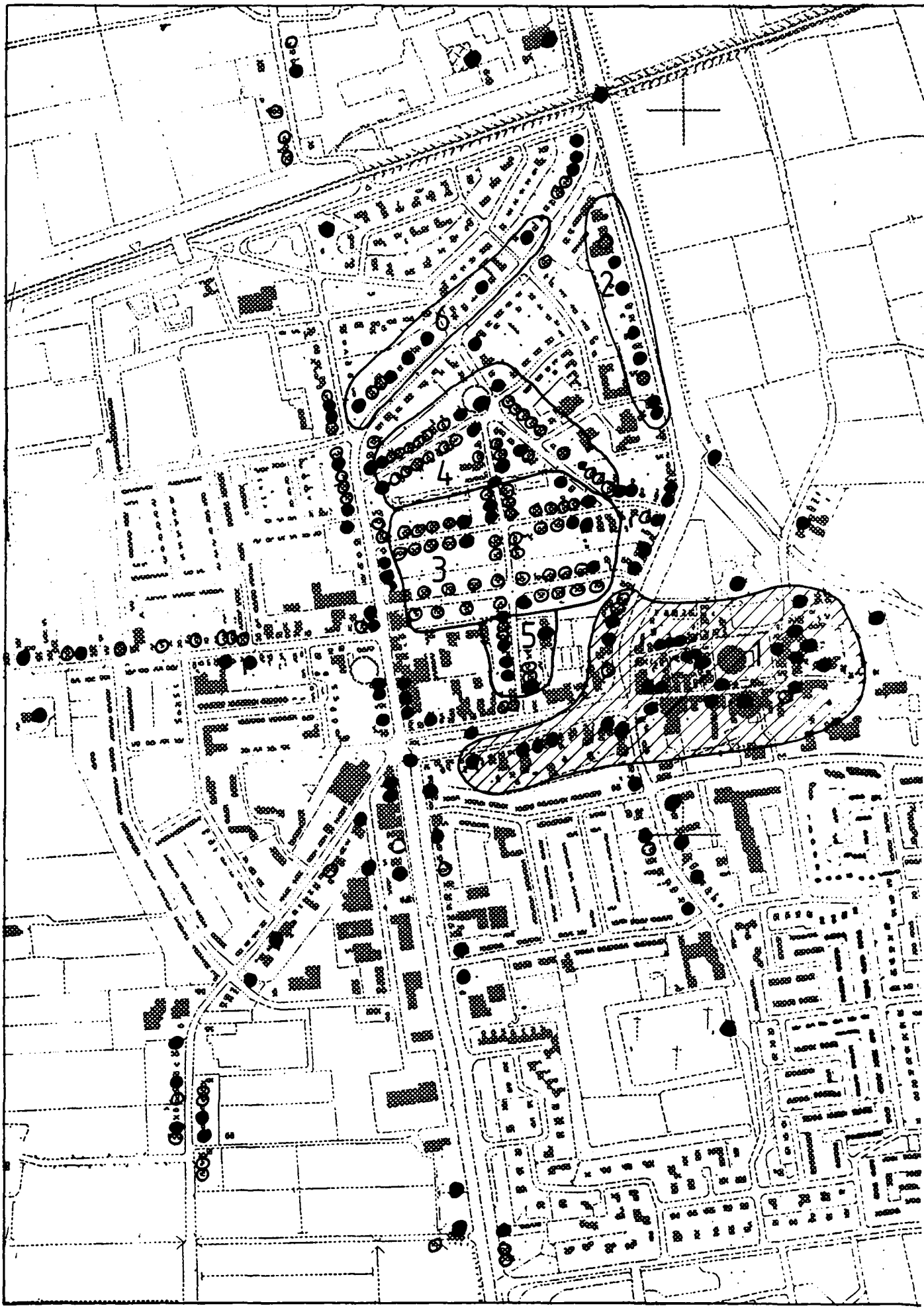

0 500m

BEDUN

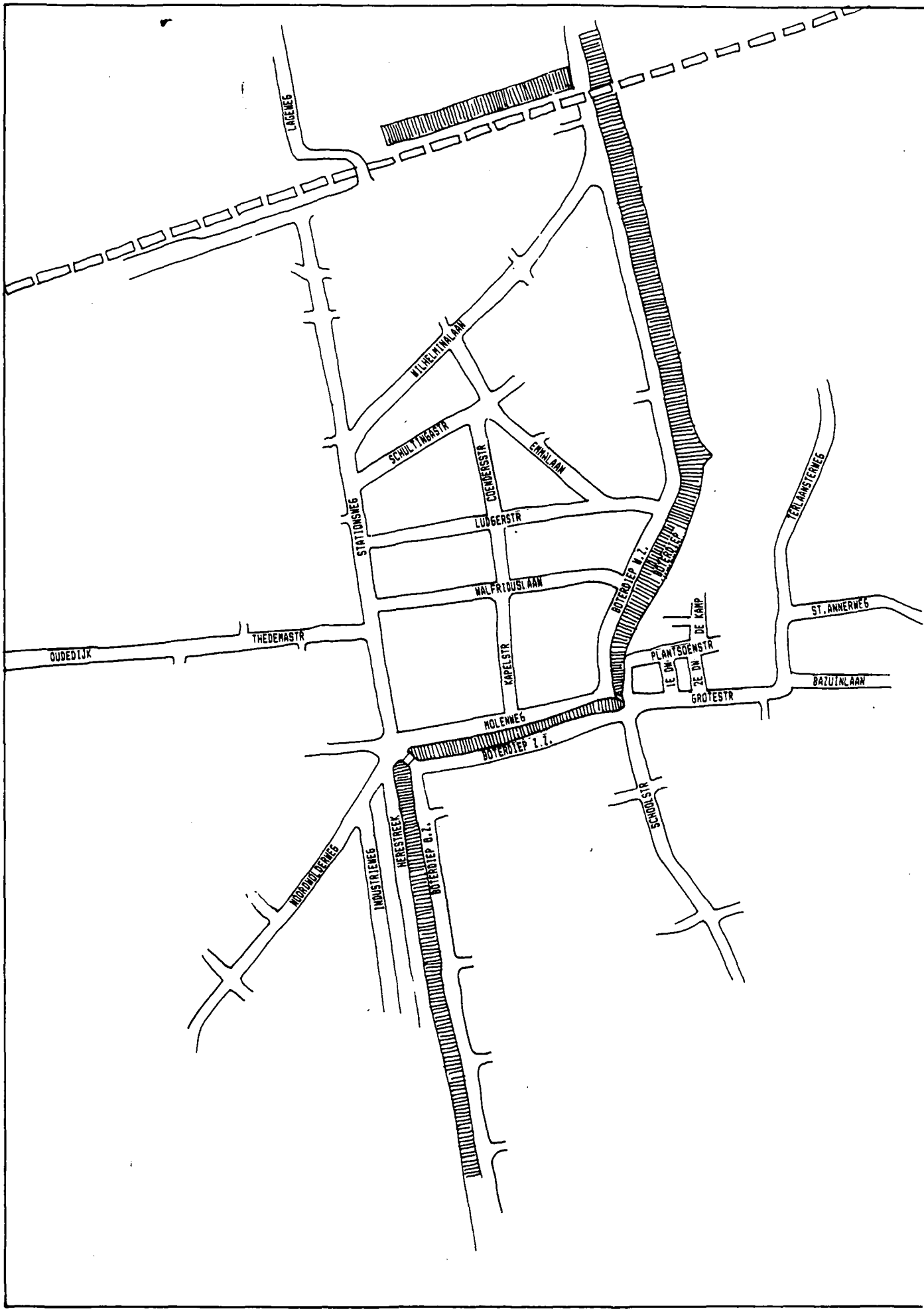
LAGEWEG
WILHELMINALAAN
SCHULTINGSTR
EMMALAAN
COENDERSSTR
STATIONSWEG
LUDGERSTR
WALFRIDUSLAAN
BOTERDIEP W.Z.
BOTERDIEP
TER AANSTERWEG
ST. ANNERWEG
DE KAMP
PLANTSOENSTR
1E DW
2E DW
BAZUINLAAN
GROTESTR
THEDEMASTR
OUDEDIJK
KAPELSTR
MOLENWEG
BOTERDIEP Z.Z.
SCHOOLSTR
NOORDWOLDERWEG
INDUSTRIEWEG
HERESTREEK
BOTERDIEP O.Z.

0 500m

BEDUM

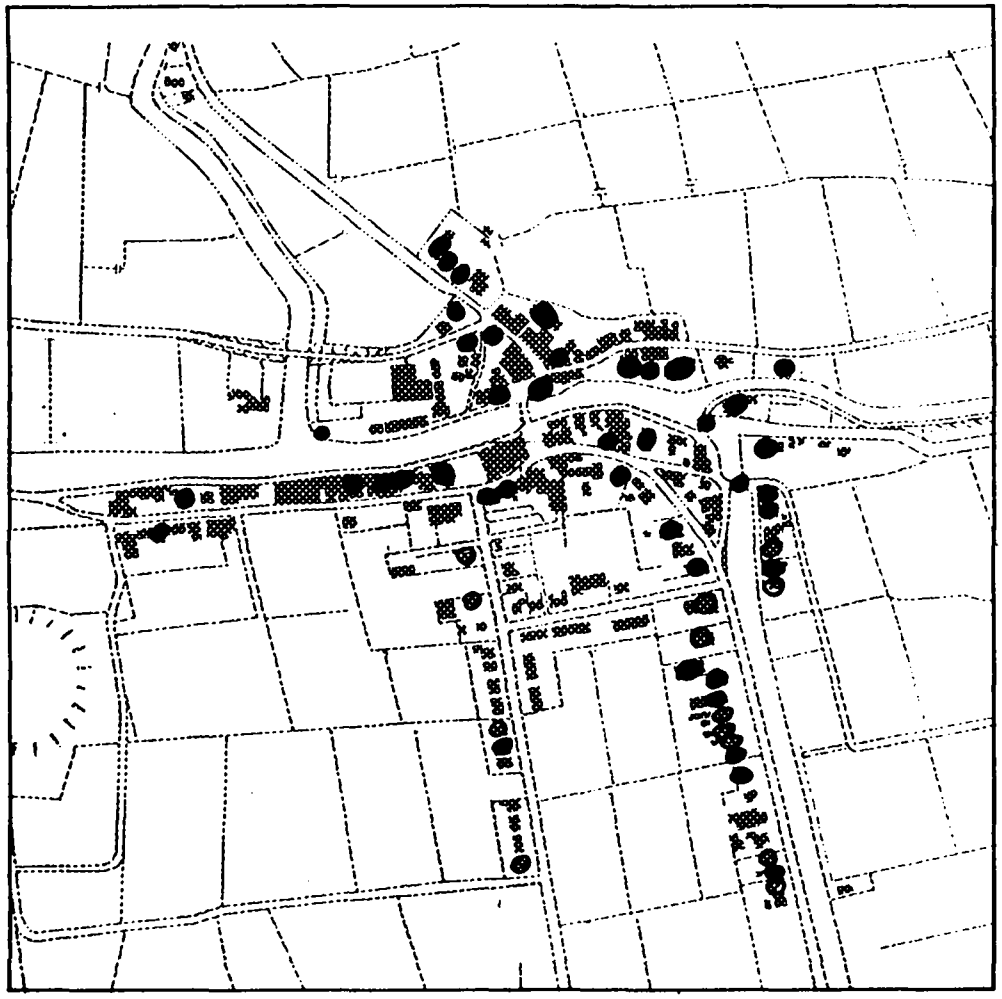

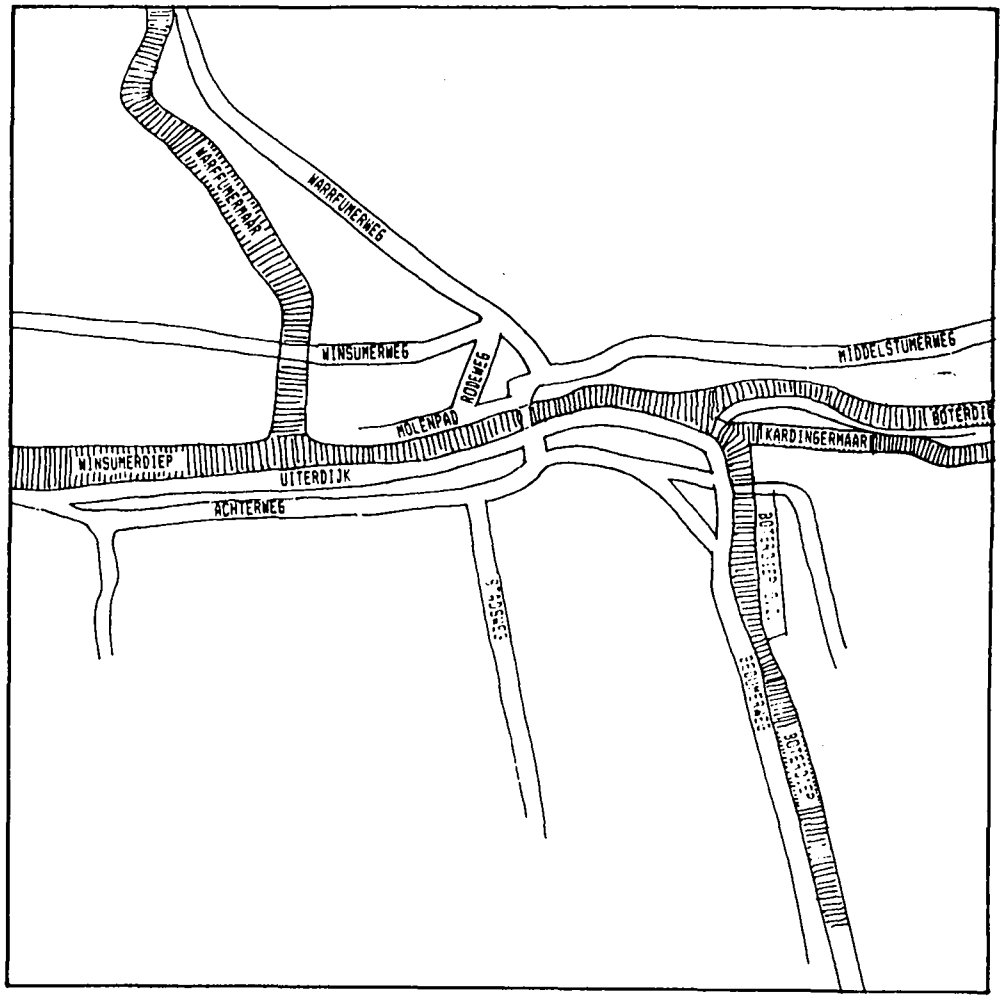

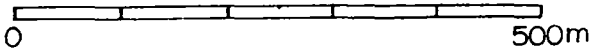

ONDERDENDAM

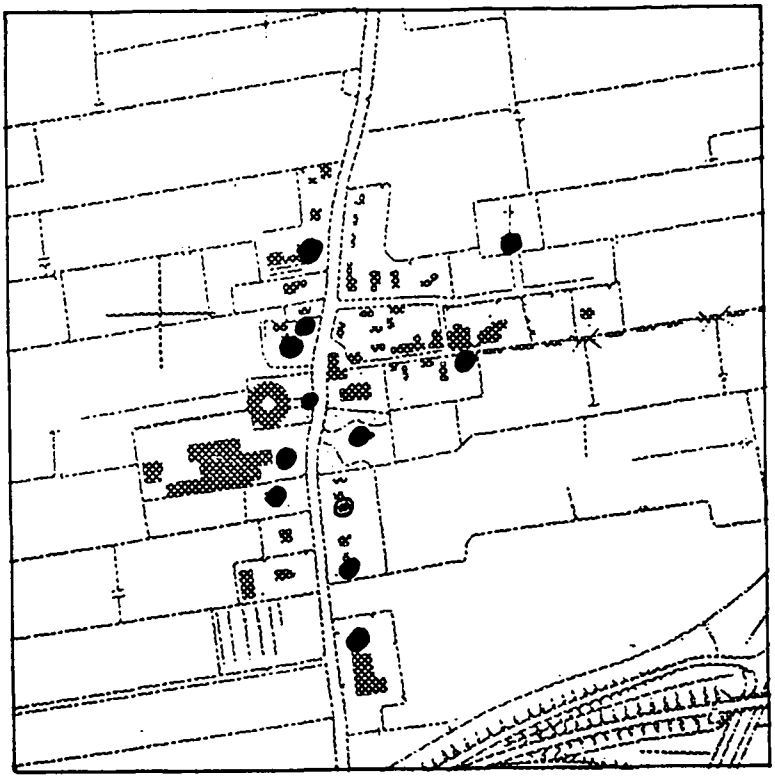

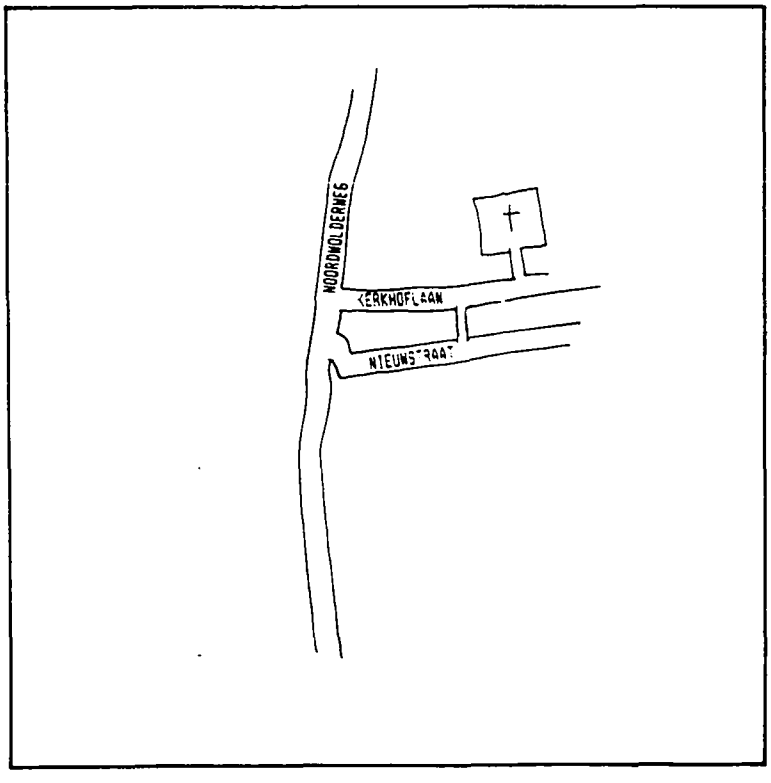

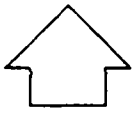

0 500 m

NOORDWOLDE

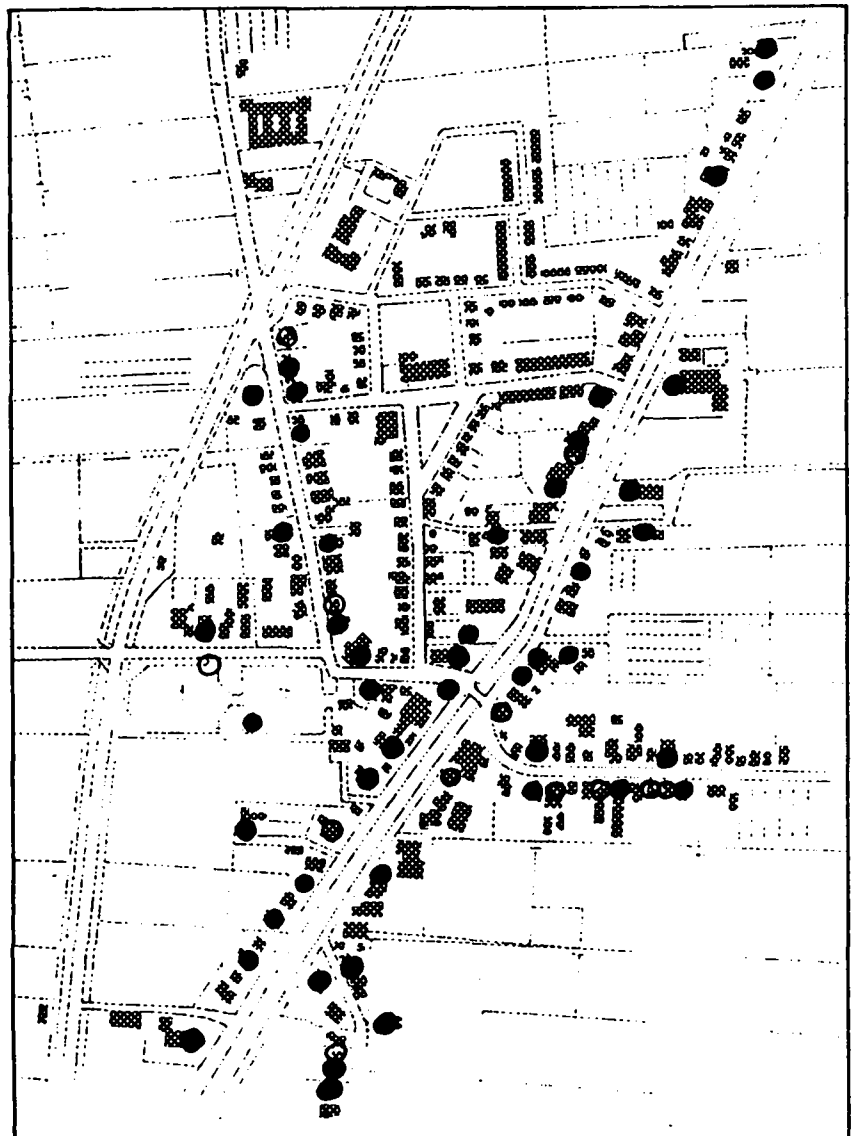

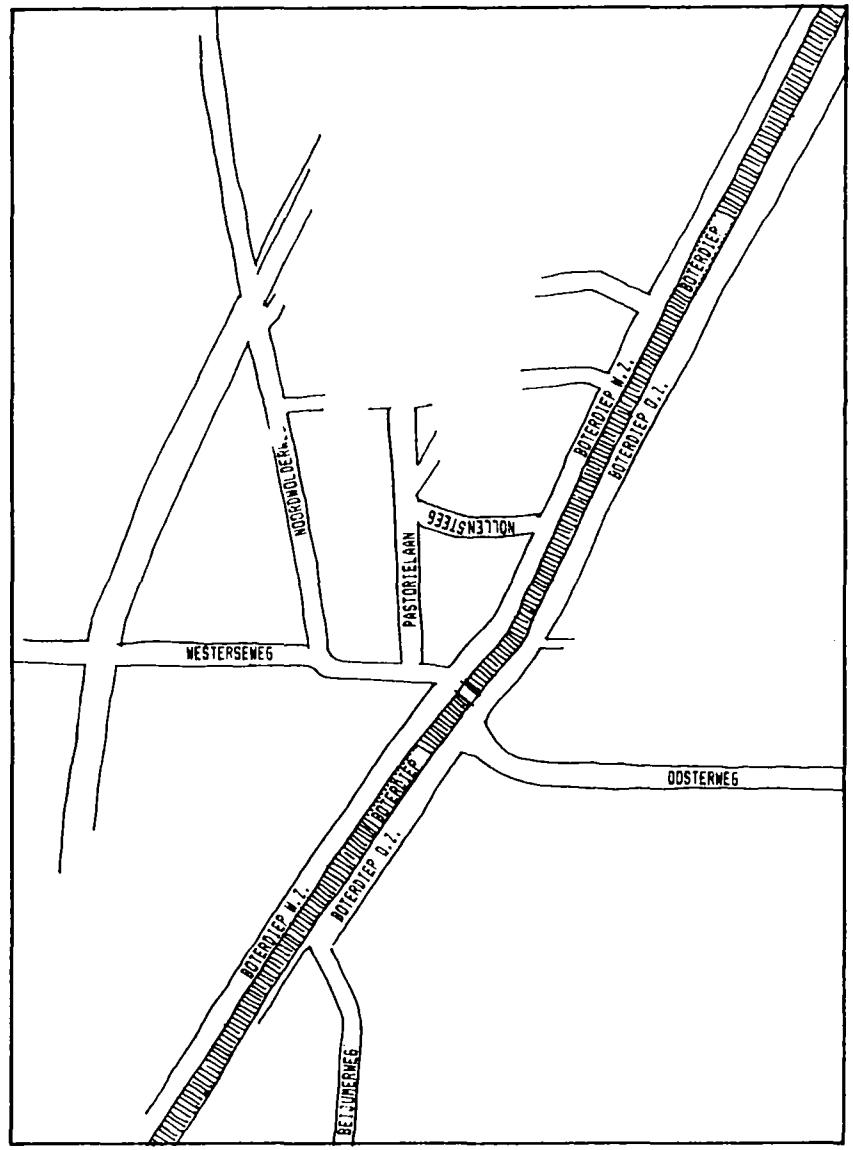

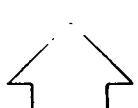

0 500m

ZUIDWOLDE

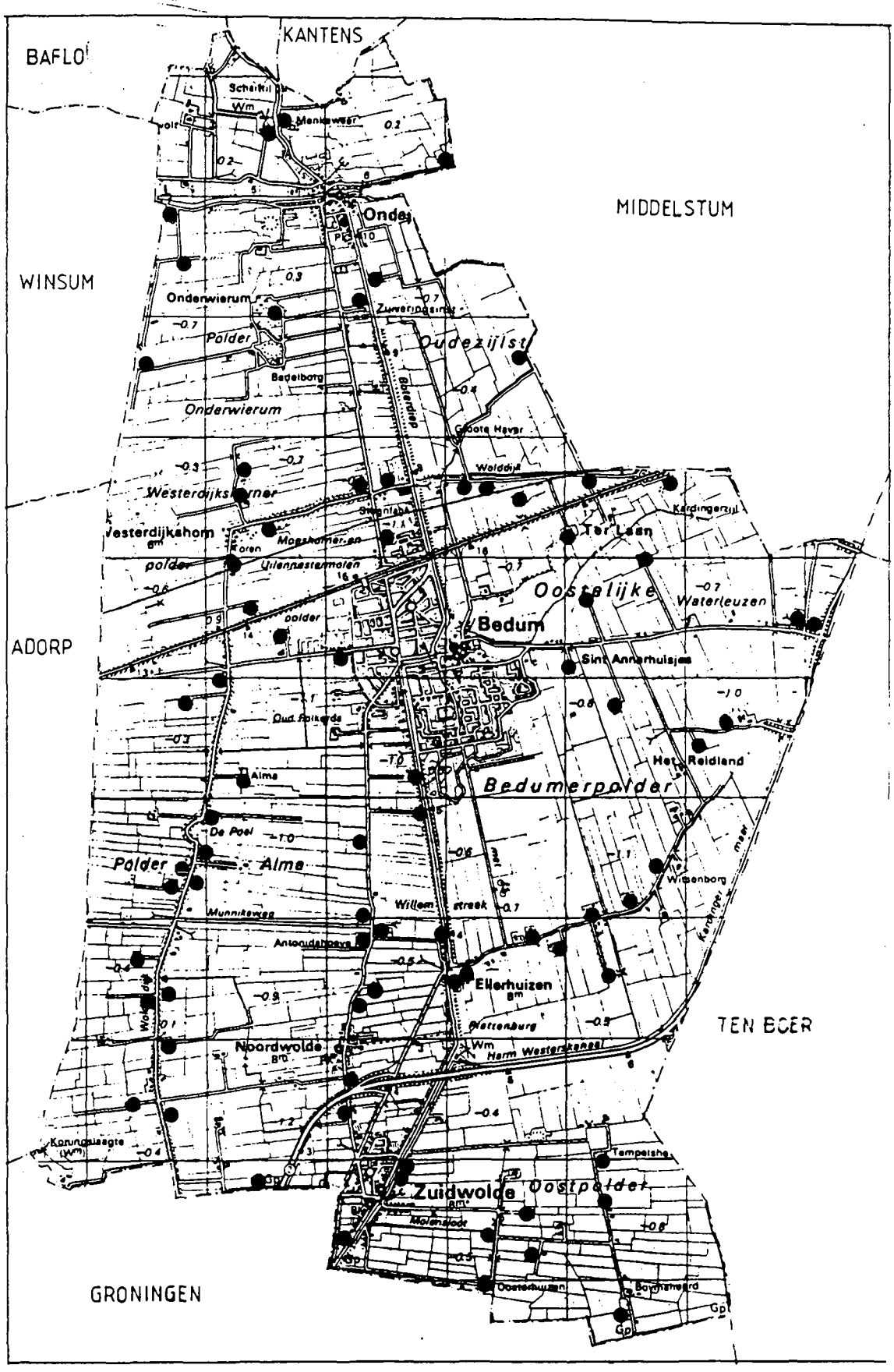

GEINVENTARISEERDE BOERDERIJEN

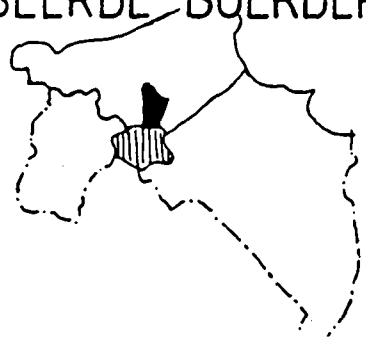

GEMEENTE BEDUM

0 1 2

Literatuurlijst

- Boerderijenboek Middelstum-Kantens. Landbouwvereniging Middelstum-Kantens. Groningen, 1983.

- Boer, J. de, Dorpen in Groningen. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

- Dongen, A. van, Bedum door de jaren heen.

- Fysische geografie, botanie en ornithologie. "Noord-Groningen - Vierendeel". Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1985.

- Hartsema, D. en Mollema, W. Met de boderijders naar Groningen. Bedum, 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Wageningen, 1985.

- Jonkman, F., Bedum in oude ansichten deel 2. Zaltbommel, 1977.

- Lourens, P. en J. Lucassen, Lipsker op de Groninger tichelwerken. Wolters-Noordhoff. Groningen, 1987.

- Meijering, J.J. en A. Spakman. Archeologische en cultuurhistorische terreinen in de provincie Groningen. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1985.

- Onderdendam. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Onderdendam als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumnetenzorg, Zeist, 1987

- Provinciale almanak voor Groningen 1985.

- Raamplan waterwegen provincie Groningen. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1978.

- Roeleveld, W., The Groningen coastal area. Amsterdam, 1974.

- Sanders, R., Zuid- en Noordwolde in oude ansichten. Zaltbommel, 1974.

- Schroor, M., De landelijke lijn. Kavelpatronen en lineaire elementen in het Groninger landschap, cultuurhistorisch bekeken. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

Kaarten

- Gemeente atlas van de provincie Groningen 1867. Kuyper, J., Leeuwarden-Hugo Suringar.
- Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen, 1:100.000
- Topografische kaart 1853, 1:50.000.
- Topografische kaart 1905, 1:25.000.
- Topografische kaart 1933, 1:25.000.